

KÖVÉR GYÖRGY

Hitelkonverziók*

A nagykállói Kállay-család hitelügyei a 19. század közepén

„Aki a végből, hogy adósságának feltételeit megjavítsa, kedvezőbb feltételek mellett új adósságot vállal és a régit megszünteti, adósságát convertálja.”¹ A fenti definíciót gróf Wickenburg Márk az államadóssági konverziók szakértőjeként vetette papírra a 19. század végén, de a mondat nyilvánvalóan mindenféle adósságra értelmezhető. A 20. század első felének kiváló közgazdásza, Heller Farkas külön megemlíttette, hogy az adósságok átválttatása „a magánhitel terén is előfordul, bár korántsem oly széles körben, mint a közületi hitelnél”.² S bár ő nem gondolt a történeti kifejlődésre, állítása még inkább igaz lehetett a korábbi korszakokra. Azt ugyan nem állítjuk, hogy minden adósság voltaképpen konverzió útján keletkezik, de az nem vitatható, hogy a hitelek jelentős része háttérben valamifajta konverziós ügylet húzódik meg.

Ha az eladósodás folyamatát életciklus-szemléletbe ágyazva vizsgáljuk, akkor a fiatal emberek veszélyes adósságcsinálásában a szülők terheinek nem ismerete és a saját felelősség nélküli költelekezés erősíti egymást. Széchenyi István igen fogékony volt erre a nézőpontra: „A fiatal birtokos vagyoni átvételekor ritkán tudja, mennyi adóssága, mennyi jövedelme, szóval miye van.”³ Aztán a kezdeti pénzbőséget hamarosan pénzszükség váltja fel, s mire meglett emberré válik, már nyakán a baj. „Ha végre szűkebb lesz az állapot, és se a' jószág, se az özvegyek, árvák 's kisebb birtokosok serege nem állít ki elég pénzt, akkor 'egy generalis rendbehozási planum koholtatik, melly a' nagy birtokost elvégre egészen tenkre teszi, mert a' mindenféle czikornyás nevekkal készült operatumból végre az sül ki, hogy a' birtokos mindenét aláírta igen kevesért, vagy semmiért.”[sic!]⁴ Széchenyi ugyan nem a Kállayakról írta a fenti sorokat, ám, mint alább látni fogjuk, szavait sokan emlegethették utólag. A Kállayak is, meg mások is.

Szabolcs megyei betáblázások

Sulyok Dániel, Szabolcs megye helyettes jegyzője és levéltárnoka 1847-ben név szerinti lajstromot készített az 1824 óta vezetett megyei betáblázási könyvekből, és azokat a köz-

* A kutatást az OTKA 68 356 sz. pályázata keretében végeztem.

¹ Wickenburg Márk: *Conversio*. In: *Közgazdasági Lexikon*. Szerk. Halász Sándor – Mandelló Gyula. I. Budapest, 1898. 460.

² Heller Farkas: *Pénzügytan*. I. k. Budapest, 1921. 234. Felsorolja a konverziók különböző lehetséges céljait: kamatsökkentés, tőkeálladék-csökkentés, újabb kölcsön felvétele, rövid lejáratú kölcsön hosszú lejáratúvá alakítása. Uo. 234–235.

³ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. [Reprint. 1979] 202.

⁴ Széchenyi: *Hitel*, 203.

gyűlési jegyzőkönyvekkel is összevetette.⁵ A bőrkötéses súlyos kötetek nem ismeretlenek a történetírás számára. A vármegye második világháborús levéltárnoka már közölte belőle az Apagyi és Kállay családoknak zsidó hitelezők által nyújtott kölcsönök listáját.⁶ A publikált adatok forrásértékét azonban – a korszak militáns antiszemita hangvételen túl – nagyban csökkenti az is, hogy a szerző a közölt betáblázott kölcsönök értékét egyszerűen forintban összesítette, akkor is, ha az eredeti forrás megadta, hogy a hitelt pengőforintban vették fel, s akkor is, ha a kölcsön egyértelműen váltóforintban szerepelt. A családok hitelállományára vonatkozó összesítés tehát számszakilag nyilvánvalóan használhatatlan. Mindezek ellenére innen merítettük az ötletet, hogy a Kállay-család hitelviszonyaira vonatkozó áttekintésünknek ez a Hitelkönyv legyen a kiinduló pontja. A Lajstromkönyvhöz ráadásul csatlakozik a negyvenes évek közepén betáblázott hitelek jegyzőkönyvének másolati gyűjteménye is, ami további részletekbe menő kutatásokhoz nyújthat teret.⁷

A betáblázásokra vonatkozó irodalomból ismert, hogy az intabulációs könyvekben nyilvántartott hitelek nem teszik ki az összes hitelforgalmat, s hogy a hitelnyújtás és a betáblázás terminusa nem esik egybe, bár az utóbbival kapcsolatban a 19. század első felét tárgyaló irodalom szűkülő időréstről tudósít.⁸ A kitáblázások betáblázásokhoz viszonyított elmaradásából pedig az eladósodottság fokozódására szokás következtetni.⁹ Arról azonban kevésbé esik szó, hogy a betáblázások ilyen lajstromos kimutatása nem számol az adósságkonverzióval, vagyis hogy egy-egy adósságtétel – megújítása után visszatérő módon – többszörösen, halmozottan is szerepelhet az összesítésben. Ebben az értelemben az intabuláció nem az adósságállomány, hanem az adósságfolyam korlátozott nyilvántartása. Rendkívül ritkán fordulnak elő olyan családi adósság-kimutatások, amelyek egy időmetszetben a család összes fennálló tartozását összesítették.¹⁰ Ilyenkor viszont természetesen a közben törlesztett kölcsönök hiányoznak.

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban: SZSZBML) IV. A. 1. h. Nemesi Közgyűlés iratai, Intabulationes. 1382–1283. k. Betáblázások lajstroma az 1824k évtől vezetett Betáblázási könyvekből, az ugyanazon évtől vezetett közgyűlési jegyzőkönyvekkel összevetve.

⁶ Váczy Elemér: *Adatok a szabolcsi zsidó birtok történetéhez*. Szabolcsi Szemle, 11. évf. (1944) 39–42. A szerző nem tudatja, hogy mi alapján azonosította a zsidó hitelezőket.

⁷ SZSZBML IV. A. 1. h. Nemesi Közgyűlés iratai, Intabulationes. 1384. k. Betáblázási jk. [1845. jan. 20. – 1847. márc. 8.]

⁸ Grünwald Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági következményei a rendi Magyarországon*. Pécs, 1927.; Ungár László: *A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt*. Századok, 69. évf. (1935) 1–3. sz. 39–60.; Varga János: *A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt*. Történelmi Szemle, 1. évf. (1958) 1–2. sz. 21–55.; Glósz József: *A megyei betáblázások és a középbirtokos nemesség*. Aetas, 7. évf. (1992) 4. sz. 44–48. Legújabban lásd Bácskai Vera és Somorjai Szabolcs tanulmányait az Aetas jelen számában.

⁹ Már Ungár igyekezett az eladósodást a betáblázások és kitáblázások különbözeteiként kimutatni. Ungár: *A magyar nemesi birtok eladósodás*, 53.; Glósz a különbözeteiből egyenesen nettó adósságot számol: Glósz József: *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd, 1991. 41–43.

¹⁰ Szabad György: *A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest, 1957. 472–502.; Spira György: *Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira*. In: uő.: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában*. Budapest, 1973. 151–172. [Eredetileg: 1963]

1. táblázat
A KÁLLAY-CSALÁD BE- ÉS KITÁBLÁZOTT ADÓSSÁGAI SZABOLCS MEGYÉBEN
(1824–1849)
pengő forintra átszámítva*

		Betáblázás	Kitáblázás
1824–1829	A	30 907	
	B	27 207	
1830–1834	A	44 200	8000
	B	42 400	8000
1835–1839	A	114 333	19 564
	B	99 291	12 664
1840–1844	A	287 167	24 066
	B	227 896	12 324
1844–1849	A	1 767 101	172 596
	B	1 725 023	164 616

* A váltóforintot 2:5 arányban (azaz 0,4-es szorzóval) számítottuk át ezüstpénzre (pengő ft). Az elvétel előforduló aranypénzt körmői aranynak tekintettük, és 4,5-es szorzóval konvertáltuk. Ahol nem volt kitéve a forint mellett, hogy milyen, ott kétféle számítást végeztünk. A sor: 1 ft = 1 pengő ft; B sor: 1 ft = 1 váltó ft. (amit aztán természetesen ismét pengő pénzre váltottunk).

Forrás: SZSZBML IV. A. 1. h. 1382. k.

A lajstromban 1824–1829 között mindössze 9 betáblázási tétel szerepel a Kállay-családra vonatkozóan (kitáblázás pedig egy sem). Az 1826 és 1828 közötti évekre egyáltalán nem jutott betáblázás, ezért az összesítésben elsősorban a harmincas–negyvenes évtizedekre, politikátörténeti fogalommal élve a reformkorra érdemes koncentrálnunk.

A Kállay-család szabolcsi be- és kitáblázásaira vonatkozó 1. táblázatban először az A és B sorok összehasonlítását (a közelebbi specifikáció nélkül csak forint néven megadott tételek különböző átszámításait) érdemes szemügyre vennünk. Ebből ugyanis az derül ki, hogy a kétféle átszámítás hatása leginkább a harmincas évek második felében és a negyvenes évek első felében okoz komolyabb eltérést. S ez nemcsak a betáblázásokra, hanem a kitáblázásokra is igaz. Ebben az időszakban volt tehát a gyakorlatban a legnagyobb tétje annak, hogy a hitelszerződésben felvett forintösszeget milyen pénznemben kellett/lehetett visszafizetni. S hogy egyértelműen ki volt-e kötve az eredeti okmányban, hogy melyik pénznemre szól.

Az is érdekes megfigyelésekre adhat alapot, ha a kitáblázásokat nem az adott időszak, hanem az előző öt év betáblázásaihoz viszonyítjuk. A szabolcsi Kállay-betáblázások „elszabadulása” ugyanis az 1840-es évek második felében következett be, s ehhez képest valóban elenyésző az erre a periódusra eső kitáblázás. Más látószöveget tár azonban fel, ha az 1845–1849 közötti kitáblázásokat az 1840–1844 közötti betáblázásokhoz mérjük, akkor sokkal kedvezőbb az arány. S ez nem is véletlen, hiszen jelzi, hogy a növekvő hitelfelvétel milyen komoly mértékben a korábbi kölcsönök törlesztését szolgálta. Végül, de nem utolsósorban fontos megemlítenünk, hogy az 1845–1849 közötti betáblázások súlypontja 1847–1848-ra esett. De indokolatlan lenne ezt a csúcsosodást a forradalom nyakába varrni, hiszen a betáblázások kulminálódása egyértelműen 1847. november – 1848. januári tetőpont köré rendeződött. Ebben a Kállay-család alább külön tárgyalandó, úgynevezett parciális obligáció formájában felvett 1847. őszi törlesztéses kölcsöne mellett az 1848. januári betáblázási hullám játszott szerepet. A betáblázott követelések döntő többsége kötelezvény (*obligatio*)

alakjában történt, bár a hitelek között elvételre találunk zálogot, albát, váltót, nyugtát, utalványt, kezességet, biztosítékot, haszonbért, hitbért és osztályos egyezséget.¹¹ S bár az 1840-es váltótörvény után kétségtelenül mind gyakrabban bukkantak fel váltók a betáblázások között, jelentőségük a kötelezvények mögött elenyésző maradt.¹²

A reformkor évtizedeiben a hitelezőket tekintve is komoly átrendeződésnek lehetünk tanúi.

2. táblázat
A KÁLLAY-CSALÁD HITELEZŐINEK MEGOSZLÁSA
1830–1849

	1830–1839		1840–1849		1830–1849	
	pengő ft	%	pengő ft	%	pengő ft	%
Magánhitelező	39 368	24,8	683 836	33,3	723 204	32,7
Reisner et Co.			1 160 000	56,5	1 160 000	52,4
Kincstár			10 000	0,5	10 000	0,4
Közalapítvány	110 955	70,0	6 000	0,3	116 955	5,3
Országos Pénztár	6000	3,8			6 000	0,3
Egyház	2010	1,3	72 432	3,5	74 442	3,4
Megyei kórház	200	0,1	400	0,0	600	0,0
Nyíregyháza			121 600	5,9	121 600	5,5
Összes	158 533	100,0	2 054 268	100,0	2 212 801	100,0

Forrás: SZSZBML IV. A. 1. h. 1382. k.

Grünwald Béla álláspontjának megerősítéseként foghatjuk fel a magánhitelezők számottevő, növekvő arányát (egynegyedről egyharmadra). Ezen belül is fontos utalnunk a Kállay rokonságon belüli kölcsönforgalomra. A hitel természeténél fogva különválasztottuk a Reisner és társa segítségével felvett törlesztéses kölcsönügyletet, ami ugyan szintén a magánhitel kategóriájába tartozott, mégis, mint látni fogjuk, önálló kategóriát jelentett. A harmincas években még döntő súllyal estek a latba a közalapítványtól kapott kölcsönök (70%), ám a negyvenes évtizedre ez a hitelforrás teljesen eljelentéktelenné vált a betáblázásokban.¹³ A korábbiakhoz képest a negyvenes évekre megnőtt viszont a szerepe az egyházak és Nyíregyháza város hiteleinek, ám az összesen belül ezek a tételek másodrendűek maradtak.

¹¹ A régi hitelrendszer formáira nézve lásd Bakács István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyei a XVII–XVIII. században*. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 1965. 10–13.; Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812*. Történeti Statisztikai Füzetek 2. Budapest, 1979. 10–13. A *charta biancák* vagy albák a kötelezvények olyan leegyszerűsített formáját jelentették, ahol előre nyomtatott úrlapon (!) csak a nélkülözhetetlen keltekek voltak kitöltve, s tulajdonképpen biáncó aláírás után a többi feltétel utólag beírható. Grünwald: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági következményei*, 20.; Bakács: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyei*, 11.

¹² Az adósságnemek között a negyvenes években többször előforduló „sola” tulajdonképpen az úgynevezett „saját váltót” jelenti, vagyis azt az esetet, ahol a váltó kibocsátója és elfogadója ugyanaz a személy.

¹³ A közalapítványok egyaránt jelenthették a vallásalapot, a tanulmányi és az egyetemi alapot, amelyeket a Helytartótanács illetékes osztálya kezelt. Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918*. Budapest, 1999. 217–235. Esetünkben például 1835. dec. 18-án Kállay Péter junior és felesége Márkus Jozefa az egyetemi alaphoz vett fel 6000 konvenció forintot kötelezvényre, amelyet Szabolcs me-

Az utolsó parciálisok

A korszakban jelent meg az a hosszúlejáratú kölcsönforma, amely egyrészt a hitelező és a hitelfelvevő közötti szerződésben egy főkötelezési kölcsönön alapult, amelyet betábláztak az adós birtokaira, másrészt viszont a szerződő felek a főkötelezés összegéig részkötelezéseket bocsátottak ki és helyeztek el különféle, zömmel külföldi befektetőknél. Ez utóbbi korabeli latin nevét (*partialis obligatio*) a magyarban hamarosan egyszerűen „parciális”-ként emlegették. A parciálisok tulajdonosai éves törlesztési terv szerint kamatot és törlesztési részletet kaptak, amelyet a főadósoknak kellett fizetnie.

A Szabolcs megyei Hitelkönyvben a család legnagyobb adósságtételét 1847 novemberében Kállay Péterre (junior) táblázták be. A „Kállay-család nevében is” felvett, már említett törlesztéses kölcsön 1 160 000 pengő forintra rúgott. Kállay Péter mint családi jogigazgató először az 1846. április 23-i nemzeti gyűlésen adott be javaslatot „bizonyos nagyobb mennyiségű tőke pénznek 6-tos kamatra törlesztésre leendő felkölcsönzése iránt”.¹⁴ Egy év múlva már az előterjesztett változatok közül választották ki a 48 évre szóló kölcsön amortizációs tervét.¹⁵

A Kállay Péter által november 7-én aláírt főkötelezés végül a törlesztésre és az 5%-os kamatok évente kétszeri fizetésére szintén 48 éves futamidőt állapított meg. A terhet a család négy megyében fekvő birtokaira intabulálták: Szabolcsban 650 ezer, Hevesben 340 ezer, Szatmárban 50 ezer és Csanádban 120 ezer forint erejéig. A főkötelezés alapján 4800 darab részkötelezés (parciális) kibocsátására került sor: 3100 darab 100 forintra, 1700 darab pedig nagyobb címletre, 500 forintra szólt. A nyomtatott főkövetvényt Kiskállóban 1847. november 30-i dátummal 19 családtag látta el kézjeggyel.¹⁶ Az 1847. november 23-án tartott családi gyűlés jegyzőkönyve szerint azonban, ahol felolvasták az aláírt szerződés szövegét, különféle aggályok merültek fel: „Azon aggodalom fejtett ki, hogy az efféle magány szerződés a nagy kereskedő ház nem reméllem megbukása esetére a nemzettségnek elegendő biztosítékot nem nyújtó, sőt az esetben félni lehet, hogy az egy millió száz hatvan ezer pengő forintok biztosítására lekötött nemzeti javak mennyibe ezen összeg azon javakra első helyre betáblázva leendő, veszélyesztetve is lehetnek.” [sic!] Ezért aztán utasították a jogigazgatót, hogy biztosítékul a „szerződésnek a kormány által helybe hagyását eszközöllye” [sic!].¹⁷ Ami azonban ennél is súlyosabban esett a latba, Kállay Miklós és Kállay Kálmán kijelentették, hogy „egyedül a közös nemzeti javaknak lekötésébe egyeznek bele, magányos birtokaikat oda nem értve”. S azt is kijelentették, hogy „hogy ők a törleszté-

gye közgyűlésén 1836. Pünkösöd hava [május] 2-án tábláztak be. SZSZBML IV. B. 154. 4. d. ad 2794/1857. Obligationales 1ae (Másolat)

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 343 39. cs. 7. t. 127. Kivonat az 1846. ápr. 23-i családi ülés jkv-ből

¹⁵ MOL P 343 39. cs. 7. t. 128. Kivonat az 1847. ápr. 22-i családi ülés jkv-ből. Közben az 1846. szeptember 13-i nemzeti gyűlés hozott határozatot a kölcsönfelvételtől, de ennek a jegyzőkönyvét nem találtuk meg. Rendelkezésünkre áll viszont egy 1847. szeptember 13-i családi ülési jegyzőkönyv, amely a Reisner és társa bécsi céggel kötendő mellékszerződés pontjait részletesen megvitatja. Uo. 129–130.

¹⁶ MOL P 343 38. cs. 5. t. A főkövetvényre nyomtatott aláírók név szerint: Kállay Kristóf kamarás, Kállay Leopold (elhalt bátyja, Dániel gyermekei nevében is), Kállay Rudolf, Kállay Menyhért, Kállay Jenő, Kállay Emánuel, Kállay Tamás, Kállay Achatius [Ákos], Kállay György, Kállay Enok, Kállay Tivadar, Kállay Gusztáv, Kállay Gáspár, Kállay Ferenc, Kállay Bertalan, Ferenczy Alajos mint ifjabb Kállay Ferenc özvegyének meghatalmazottja, Kállay Miklós, Kállay Ubald és Kállay Gyula (Imre és Ignác nevében is).

¹⁷ MOL P 343 39. cs. 7. t. 135. Az 1847. nov. 23-i családi ülés jkv.

si költsön vételbe részt venni nem akarnak, nem csak sőt óvást tesznek; hogy az őket illető jószágra azon költsön be ne tábláztassék.”¹⁸

A kölcsön céljaként két igény fogalmazódott meg: az egyrészt a család „fekvő birtokai javítására” szolgált, másrészt a már-már áttekinthetetlen terebélyesedett családi adósság konszolidációjára. Ahogy az egyik családtag a bíróság számára utólag megfogalmazta, „az azokon heverő adósságok fizetésére, semmitési úton, az az rész tőkék, és azoknak kamatjai fizetése által kölcsönt nyitni”.¹⁹ Egyszóval: adósságkonverzióra.

Az ifjabbik Kállay Péter nem teljesen jószántából vállalkozott erre az adósságreformatóri szerepre. Apja, Kállay Péter senior (1764–1837), cs. és kir. kamarás mint a család feje és az orosi ágban a legidősebb tag a század elejétől a régi perek folytatójaként és új perek kezdeményezőjeként kiérdemelte a család renovátora címet.²⁰ Nem kímélte sem magát, sem vagyonát, hogy újra emelkedő pályára hozza a nemzetséget. 1820 tavaszán minden ékeszölését latba vetve fordult a nemzetségi gyűléshez: „Vagnak ugyan minden Familiáknak 's voltak a' miénknek is szerencsés, és szerencsétlen idő szakai, de fájdalommal kelletik megvallanom, hogy egykor egykor [sic!] nem volt veszedelmesebb körülállásba Nemzetségünk mint most vagyon. Több Esztendők óta Familiáknak közönséges dolgai iránt tartatni szokott öszve Gyűléseink el multak. – Köz Tanátskozásaink megszűntek, sem Rend sem Bizodalom sem egyet értés nincsen közöttünk. Ne hogy irigyeink az alkalmatosságot használlyák, Familiám köz boldogulásáért magamat egészen feláldozzam és a' nélkül, hogy a jelenvaló napig kedves Atyámfiainak Alkalmatlanságára vagy terhére lettem volna, minden Törvényes ügyeinket és Tabularis pereinket a' Turi Urbarialis perrel együtt saját kölcséggemmel folytattam.” [sic!]²¹ Önzetlen felajánlása ellenében azonban ekkortól elvárta, hogy immár a családtagok is járuljanak hozzá a költségekhez. S arra az esetre, ha valaki nem akart vagy éppen nem tudott erre áldozni, a visszaszerzett közös javakon való közös gazdálkodás jövedelemét kívánta erre a célra igénybe venni.

Ifjabb Pétert a történetírás az 1836-os véres szabolcsi alispánválasztás szereplőjeként ismeri, ahol ugyan a választást megnyerte, de magát csak sebes meneküléssel sikerült az elveszejtéstől megóvnia.²² Apja halála után a szintén kamarás legidősebb fiúnak nemcsak a nemzetségért vállalt ősi terhek gondozását, mondhatjuk, az atyai áldozatot kellett magára vállalnia. A végrendelet a fiúkat (illetve a fiági fiúunokákat), akiknek a birtok jutott, arra kötelezte, hogy amíg a három leánynak egyenként 40 000 Rénes forintot pengő pénzben ki nem fizetnek, ennek fedezésére osztatlan közös gazdálkodásban kell, hogy maradjanak.²³

¹⁸ Uo. Nyilván erre az ülésre gondolt Takács Péter, amikor így fogalmazott: a kölcsön ügyével foglalkozó családi gyűlés „olyan perpatvart támasztott aztán, amelyhez viszonyítva egy orkán is gyenge szellősugásnak tűnik”. Takács Péter: *Közös és osztatlanul maradt jószág*. In: Németh Péter (szerk.): *Kállósemjén. Száz magyar falu könyvesháza*. Szerk. Németh Péter. É. n., h. n., 67. Végül Kállay Miklós neve mégis csak felbukkant az aláírók között.

¹⁹ MOL P 343 38. cs. 5. t. 53. Kállay Manó – Megyei törvényszék é. n.

²⁰ *Magyar nemzetségi zsebkönyv* II. rész. Nemes családok I. k. Szerk. Pettkó Béla – Reiszig Ede. Budapest, 1905. 306–323.; Lakatos Sarolta: *Adatok a Kállay-családfához*. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLIV. Nyíregyháza, 2002. 267–281.; uő.: *A Kállay-család genealógiája a 18. századtól. A napkori és orosi főágak*. é. n. SZSZBML Adattár, L. sz. 653.

²¹ SZSZBML XIII. 7. Kállay család levéltára, 1. d. 16v. Kállay Péter [senior] Tekintetes Familia Kedves atyámfiái! NKálló, 1820. ápr. 5.

²² Kossuth Lajos: *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások*. S. a. r. Barta István. Kossuth Lajos Összes Munkái VI. Budapest, 1966. 643–646. (1836. jún. 15.)

²³ SZSZBML IV. B. 154. 4. d. Testamentum (másolat) Pest, 1837. ápr. 21. Kállay Péter, Majthényi Lucia. A feleség 1853-ban hunyt el. A családi birtokviszonyokról és pereskedésekről lásd Kövér

Több mint egy évtized elteltével sem sikerült azonban Péternek az 570 621 váltóforint „ősi terhet” apasztania, sőt, mint a vagyongondnokságból őt elmozdítani kérő unokaöcs állította, az adósságot „159 603 vft 39 xr-al [krajcárral] szaporította”.²⁴ Kállay Péter tehát nem egyszerűen az atyai küldetés elvárásainak igyekezett megfelelni, hanem, fogalmazzunk így, helyzetbe is hozta magát. S most nem is annyira a három feleség közül kettőtől származó 12 gyermekre gondolunk, hanem arra, hogy az általunk vizsgált szabolcsi Hitelkönyvben hol a saját, hol a szintén korán elhalt második feleséggel, Márkus Jozefával közösen, hol mint „apja tömege gondnoka” egyre nagyobb betáblázott követelésekkel bukkant elő.

Ragadjunk ki egyetlen példát: a már említett nyíregyházi kölcsönöket. A tranzakció itt sem kölcsönrel kezdődött, hanem azzal, hogy a rászakadt terhek fedezésére rögtön apja halála után, 1837 szeptemberében Kállay Péter hat évre bérbe adta a tulajdonképpen Nagykálló határában fekvő császárszállási pusztát Nyíregyháza városának.²⁵ Még a bérlet lejárta előtt, 1841 augusztusában újabb hat évre meghosszabbították az árendát, s ehhez kapcsolódva 1842-ben három részletben 55 800 forint kölcsönt is vett fel a várostól, majd 1846 tavaszán újabb 40 000 pengő forint hitelt kapott.²⁶ A második, 1846-os kölcsön esetében azonban az ügylet háttéréből korábbi hitelműveletek sora bontakozik ki. Ugyanazon a napon táblázták ki ugyanis Kállay Péternek egy szintén 40 000 forintra Fried Dávidnak adott kötelezvényét, amelyet még 1843 áprilisában írt alá, s amely csak 1845 novemberében került intabulálásra. Már a Friednek adott obligáció is korábban felvett hitelek egyesítése és rendezése volt. A szövegből pontosan kiderült, hogy először „Biri helységemben tett” javításokra 18 670 forintot, majd „sürgetőss adósságaim lefaragására” 4 100 forintot, 1843 márciusában „pesti fiam beírására” 4 000 forintot, április 3-án, a szerződésnapján pedig „az kaszaperegí 5/48 rész zálogos birtoknak kiváltására szükséges költség pótlására” 18 134 forintot, azaz eddig összesen 38 800 pengő forintot vett fel. Ehhez hozzácsapva elismert még 1 200 forint tartozást „minden kamat nélkül”, ki is kerekedett a 40 000 forintos kötelezvény-summa. Az összeget 3 évre kapta, betáblázatás terhe mellett „minden ingó és ingatlan vagyonára”, s elismerte a szóbeli per által nyolc napon belüli végrehajtást, lemondott minden panasz és halasztás lehetőségéről, úgy, ahogy azt az 1840: XXI. tc. megengedte. Jól kivehető, hogy mennyi hétköznapi mozzanat kavargog egy obligáció rideg számai mögött a birtokjavítástól, zálogvisszaváltástól, adósságtörlesztéstől a gyermek beiskolázásáig. S mivel közben Fried Dávid meghalt, nyilván az örökösök kikényszerítették a betáblázást, és sürgették a törlesztést. Ezért aztán Nyíregyháza városa kifizette ezt az adósságot, s cserébe meghosszabbították a bérleti jogot 1861-ig.²⁷ A kitáblázott Fried-féle kölcsön és a betáblázott nyíregyházi kötelezvény egyazon adósság átváltoztatása, konverziója.

Végül az 1847-ben a család nevében megkötött törlesztéses kölcsönszerződés újabb pótlólagos betáblázások lavináját indította el. Mi mással magyarázható ugyanis, hogy több

György: *Kállay kontra Kállay. Zálogváltó- és osztályos örökösödési per a jobbágyfelszabadítás korából*. In: Bessenyei József – Draskóczy István (szerk.): *Pénztörténet – gazdaságtörténet*. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Budapest–Miskolc, 2009. 220–231.

²⁴ SZSZBML IV. B. 154. 4. d. Keresetlevél, Kállay Ákos, Nagykálló, 1852. júl. 4.

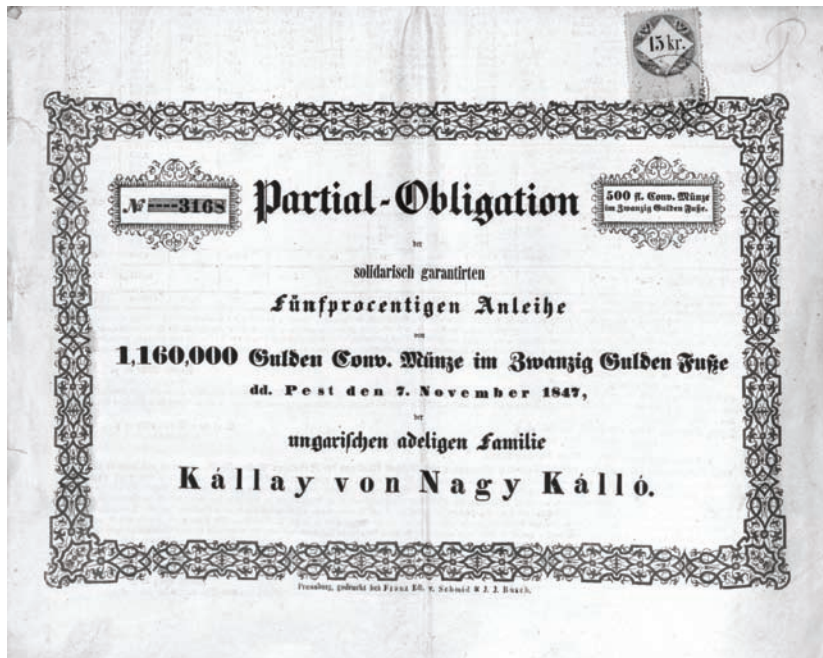
²⁵ Henzsel Ágota: *Nyíregyháza pusztabérlete Császárszálláson (1837–1869)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv XIII. Nyíregyháza, 1999. 51–63.

²⁶ Henzsel: *Nyíregyháza pusztabérlete*, 57. Az első nyíregyházi kölcsönt 1842. november 28-án, a másodikat 1846. június 8-án táblázták be. Ezekben az esetekben „mint apja tömegének gondnoka is” szerepelt adósként.

²⁷ SZSZBML IV. A. 1. h. 1384. k. Betáblázási jk. 254–255. (Kállay Péter – Fried Dávid, Debrecen, 1843. ápr. 24.; betáblázva: 1845. nov. 24.); 401–403. (Kállay Péter – Nyíregyháza, Biri, 1846. ápr. 16.; betáblázva: 1846. jún. 8.)

mint tíz évvel az apa halála után, 1848 januárjában nagy hirtelenjében mintegy 80 000 forint követelést tábláztak be Kállay Péter senior (!) nevére. Hogy eddig mire vártak ezek a hitelezők (köztük kiemelten szerepeltek olyan korábbi intézményi kölcsönnyújtók, mint az egri egyházi pénztár, az egri kincstári alap vagy az egri főkáptalan, sőt az egri püspöki nyomda), azt nem tudhatjuk. Az egri főkáptalan által betáblázásra benyújtott kötelezvények között a legrégebbi 1798-as, a legfrissebb 1829-es volt. S valamennyit korábban (a legtöbbet 1838-ban) már Hevesben betábláztatták, sőt némelyik intabulálására 1848 februárjában Borsodban is sor került.²⁸ Számukra először Péter senior halála után, majd láthatóan másodszer 1848 elején vált aggályossá a régebbi kötvényadósság. Hitelezőként attól kellett tartaniuk, hogy egy ilyen új és hatalmas intabuláció árnyékában a parciális-birtokosok mögé rangsorolódhatnak.

1. ábra

Forrás: MOL P 343 38. cs. 5. t. 6-9.

A parciális obligációkkal foglalkozó irodalom általában hangsúlyozza, hogy a hitelfelvételnek ez a formája szükségképpen ellentmondásokat hordozott magában, mivel egy modern emisszionális kölcsönkonstrukciót próbált átültetni egy rendiséggel, ősiséggel átitatott talajba.²⁹ Ehhez képest nehéz megmagyarázni, hogy miért volt egyik esetben sikeres a kibocsátás, a másikban pedig nem. Ráadásul az irodalom szinte kizárólag az arisztokraták

²⁸ SZSZBML IV. B. 154. 3. d. 864/ 856. Észak-szabolcsi úrbéri törvényszék [érk. 1856. jan. 29.]

²⁹ Grünwald: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági következményei*, 70–77.; Nagy László József: *A magyar főúri kölcsönök. A parciális obligációk. A záloglevél-kibocsátás alapjául szolgáló törlesztéses kölcsön és a pénzüzetek kötvénykibocsátásai Magyarországon. IV. rész.* Budapest, 1972.

részkötelezvény-tranzakcióinak visszaéléseit tárgyalja, s egy olyan *bene possessionati* obligáció, mint a Kállayaké, említésre sem kerül. Az a vélemény is hangot kapott, hogy a botránysorozat „az 1830-as években – a pontosan fizető adósok pozitív példái ellenére – a partialis obligatio-k végleges bukásához vezetett”.³⁰ Parciálisok kibocsátása azonban a negyvenes években is folyt. A bécsi udvari kancellária csak 1847 decemberében adott ki korlátozó rendelkezést, miszerint a parciálisok címleteinek minimum 100 forintra és névre szólóknak kell lenniük.³¹

Kállay Péter a kölcsönszerződéskor nem véletlenül választotta kibocsátóként a Reisner és társa bécsi nagykereskedő házat. Számára mintául a szintén általuk lebonyolított gróf Almássy-féle 1846-os parciálisok szolgáltak. A szerződéskötésben Horváth József hazai ügyvéd játszott közvetítő szerepet.³² A Reisner és társa céget 1842 tavaszán jegyezték be az alsó-ausztriai törvényszéken. A cég tagjai, Kollmann, Kollmann Reisner Henrik és neje, Kollmann Reisner Terézia 1842. március 16-án kötöttek társasági szerződést. A cég egy évtizedes fennállás után 1851 januárjában beszüntette működését, és 1851. február 22-én a kereskedelmi törvényszék törölte is a jegyzékből. A cégtulajdonosok ezután kivándorlási engedélyt kértek, és Firenzében telepedtek le, ám gyermekeik továbbra is birodalmi alattvalók maradtak.³³

Az alábbiakban a parciálisokkal kapcsolatos sztereotípiák, összeesküvés-elméletek, illetve a Kállay családbeli perlekedés törmelékei alól legalább a szerkezeti vázat ki szeretnénk ásní. Ha tudni akarjuk, hogy miként is zajlott ez az ügy, akkor a fő elemekre érdemes koncentrálnunk.

1. A kölcsön kibocsátását megelőzte egy alapos birtokösszeírás. Ennek füzetei a legnagyobb birtoktesteket magában foglaló Szabolcs megyében rendelkezésünkre állnak.³⁴ A főkötelez-

³⁰ Botos János: *Reformkori és 1848-as kísérlet földhitelintézet létrehozására*. Budapest, 1998. 17. Ebből a nézőpontból meglehetősen furcsa, hogy a szerző a kérdéssel érdemben történetileg először foglalkozó Grünwald Béla és a kétségtelenül grafomán, ám az üzlet minden csinját-bínját értő Nagy László József műveit minősíti „prekonceptcionálisnak”. Uo. 60. 11. jegyzet.

³¹ Brusatti, Alois: *Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österreichischen Vormärz. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. 13. Bd. (1960) 356. A rendelet 1847. dec. 17-én kelt.

³² MOL P 343 38. cs. 5. t. 53. Kállay Manó – Megyei törvényszék é. n. A gróf Almássy György féle 1846-os kibocsátás 558 500 forintra szólt, 4% kamattal. Brusatti: *Unternehmensfinanzierung*, 351.; Lanier, Amelie: *Das Kreditwesen Ungarns im Vormärz*. Frankfurt am Main, 1995. 69. Ezzel rokon, ám mégis eltérő konstrukciójú magánkibocsátás volt a gróf Keglevich Gábor-féle nyerevénykölcsön szintén 1847-ben, amely 670 000 forint névértékű sorsjegyre szólt. *A sorsjáték Magyarországon*. Budapest, 1943. 135–146. Itt évente kisorsolták azokat, akik megkapták értékpapírjaik kamatos ellenértékét.

³³ A Kállay család Dr. Felder Cajetán bécsi ügyvédet kérte fel a kibocsátó házzal kapcsolatos információk megszerzésére és a család ügyeinek képviselésére Ausztriában. MOL P 343 38. cs. 5. t. Felder Cajetán, Bécs, 1852. febr. 3. – Nagyságos Úr! [Kállay Bertalan akkori családi képviselő]

³⁴ SZSZBML IV. A. 1. b. Fasc. 47. No. 638–639/ 1847. A füzetek végén található összegző táblázatos kimutatás címe: „A Méltóságos és Tekintetes NKállói Kállay Nemzettség javai s földbeli illetőségének összeírása a jobbágyok kezénél levő földeknek kitételével a földmérő hites felmérések szerint, hol pedig felmérés nints meghitelesített tanuk által holdját 1200 négyszögölivel véve”. A nagykállói birtokrészek összeírását Markos László szolgabíró 1847. jún.15-én zárta, az orosi részekét Csuha Tamás szolgabíró 1847. jún. 1-jén. A birtokigazoló végzést kiadta 1847. Boldogasszony hó 21-én, Sulyok Dániel h. jegyző.

vény viszont valamennyi megyében felsorolja a betáblázás fedezetéül szolgáló uradalmakat. (3. táblázat)

3. táblázat
A NAGYKÁLLÓI KÁLLAY-CSALÁD ÓSI BIRTOKAI 1847-BEN
(1200 négyszögöles holdban)

Megye	Szántó	Rét	Kert	Szőlő	Legelő	Erdő	Vizek	Összes
Szabolcs	62 243	16 605	3365	2012	6210	6825	1807	99 067
Heves	9722	7819			5537			23 078
Szatmár	2407	1580	259	60		2675		6981
Csanád	4811	5124			5002			14 937
Összes	79 183	31 128	3624	2 072	16 749	9500	1 807	144 063

Forrás: MOL P 343 38. cs. 5. t. 6-9.

Az itt kitett birtokállomány 56,4%-a az orosi ág, 43,6%-a pedig a napkori ág kezén volt. Szatmárban és Csanádban egyenlő arányban részesült a két ág, Szabolcsban 56%, Hevesben egyenesen 60% felett rendelkezett az ekkoriban domináns orosi linea.³⁵

Ha a szabolcsi birtokok főkötelezvényi kimutatását uradalmanként összevetjük az eredeti birtokösszeírással, akkor megállapíthatjuk, hogy a szirondi pusztát leszámítva (itt egyezik a két összeg) szisztematikusan valamivel kisebb érték szerepel a főkötelezvényben, mint amennyi az eredeti összeírásban állt. Az eltérés összességében mindössze 2,5%-os. Ez nagyjából rendjén is van, amennyiben a birtokösszeírásból pontosan kitűnik, hogy mely birtokok voltak már akkor mérnöki felmérésre vagy éppen tagosítva, s melyeknél csak a helybeli idősektől származó bemondás alapján történt a felvétel. Tehát bizonyosan nyílt alkalom a pontosításra. Másfelől azonban az eredeti birtokösszeírás szöveges része egy sor olyan információt is tartalmaz, amelyről hallgat mind a táblázatos összesítés, mind a főkötelezvény. Pedig már 1847-ben is jelentőséggel bírhatott, nem is beszélve a jobbágyfelszabadítással várható következményekről. Egyrészt az orosi 12 469 holdból 1413 hold 797 négyszögöl zálogban volt. Hasonló a helyzet Turán (a 4892 holdból zálogban 1797 hold) és Nyírbélteken (a 17 670 holdból zálogban 12 291 hold, bár itt azt a megjegyzést is találjuk, hogy a zálogper megítéltetett, de még nem hajtották végre). Császárszállás pusztja 8933 holdjából pedig 2276 hold volt zálogba adva. A részletes összeírásból arra is fény derül, hogy 1847-ben mely birtoktestek műveltettek teljes egészükben vagy többnyire hasznóbérlésben. Csaknem kizárólag „árendaképpen” vittettek az alábbi pusztabirtokok: Rázom, Császárszállás, Harangod, Biri. Ugyanakkor a szirondi pusztja az „uraság által majorságinak használtatott”. A bérbeadás után felszámított jövedelem természetesen joggal került a földesúri bevételek közé, azonban a birtoknagyság-kimutatások közül a zálog fel nem tüntetése mindenképpen félrevezető volt.

Az összeírás szöveges része a legtöbb esetben megbecsülte a majorsági szántók és kaszálók arányát is, ami a jobbágyfelszabadítás után egy csapásra nagy jelentőségre tett szert.

³⁵ MOL P 343 38. cs. 6. t. 162.

4. táblázat

A MAJORSÁGI SZÁNTÓK ÉS KASZÁLÓK ARÁNYA A SZABOLCS-MEGYEI KÁLLAY BIRTOKOKON (1847)

	Összes szántó	Majorsági szántó	%	Összes kaszáló	Majorsági kaszáló	%
Oros	7851	7217	91,92	907	644	71,00
Tiszaeszlár	3448	3000	87,01	1304	1186	90,95
Tiszalók	2437	1798	73,78	1273	1002	78,71
Kiskálló	582	456	78,35	322	322	100,00
Napkor	5680	4965	87,41	1940	1695	87,37
Tura	3223	2999	93,05	690	601	87,10
Kállósemjén	7497	6306	84,11	810	495	61,11
Biri	1605	*[1228]	76,51	538	228	42,38
Nyírbétek	9072	8175	90,11	5470	5206	95,17
Nagykálló	7887	290	3,68	1061	210	19,79

* A birisi majorsági szántó értékét az összeírás holdakban nem adta meg, csak a belévetett pozsonyi mérő mennyiségét mutatta ki. A majorsági szántóba eszerint 1860 pozsonyi mérő ment. Ha a szomszédos rovatokban szereplő Kállósemjén és Nyírbétek arányait nézzük, akkor ott a hold/pozsonyi mérő arány 2:3, tehát ezen az alapon a majorsági szántó 1228 holdra tehető. Az általánosíthatóságot azonban kétségesé teszi, hogy ugyanez az összeírás (igaz, egy másik szolgabíró által) Tiszalókon és Kiskállón 1:2 magyar hold/pozsonyi mérő viszonytal számolt.

Forrás: SZSZBML IV. A. 1. b. Fasc. 47. No. 638-639/ 1847.

Az 1848 előtti felfogás teljesen természetesen a földek összességét földesúri tulajdonnak tekintette, s meglehetősen magas volt a jogilag allodiális hányad. Azonban a birtokok jövedelmezősége bizonyosan más volt Nagykállón, ahol a majorság csak töredéke volt az összes tulajdonnak, mint a többi felsorolt esetben. Kivételnek számított a szirondi pusztá, ahol, mint láttuk, minden föld a majorsághoz tartozott.

A főkötelezvény adatainak és a birtokösszeírásnak az összevetésével nem azt állítjuk, hogy a Kállay család és az összeírás hitelességét tanúsító megyei tisztviselők és ügyvédek szándékosan megtévesztették a hitelezőt (a kibocsátó házat és a parciálisok potenciális vásárlóit), csak azt, hogy nem bocsátottak rendelkezésükre minden lényeges részletinformációt a befektetés várható jövedelmezőségének megítéléséhez. S hitelről lévén szó, ez még jóhiszeműség esetén is árnyékot vet a kölcsönt kérő *creditumára*. Az is igaz, hogy a betáblázási könyvekben elvben mindenki utána nézhetett egy-egy birtokos adósságának, de ki volt az, aki a Hitelkönyv fent tárgyalt adatai alapján pontos képet alkothatott a Kállay-család közös és egyéni adósságairól, azok fennállásáról és visszafizetéséről? Most csak a be nem táblázott adósságokra hivatkozunk. S visszautalunk az akkor már tíz éve halott idősebb Kállay Péter 1848 januárjában intabulált adósságaira. Pedig még nem hogy a forradalom nem tört ki, de a pénzügyi válságnak is legfeljebb az előszele mutatkozhatott. Aztán 1848 tavaszával, a jobbágyfelszabadítás kimondásával minden a korábbi rendszeren alapuló összeírás számításai alól a szó szoros értelmében véve kicsúszott a talaj.

2. Többek között ezért is gondoljuk, hogy a Kállay-féle parciálisok az utolsók lehettek. Az eredeti tervek szerint a kölcsönszerződés 1847. novemberi megkötése után a tranzakció 1848. január 1-jével indult (volna). A szerződésben vállaltaknak megfelelően a kibocsátó ház a parciális kötvényeket elkészítette, s először Pozsonyból 1848. május 8-án nyugtázta, hogy 600 darab részkötvényt, a hozzá tartozó „kamatszelvény árkusokkal”, 220 000 forint

értékben „eladás végett átadva kezeikhez vett”.³⁶ A későbbiekben, 1848. augusztus 2-án 760 000 forint értékben 3200 darab kötvényt küldött Kállay Péternek, de 1600 darabot, 400 000 forintnyit ekkor is magánál tartott.³⁷ Az 1852. március 1-jei családi ülés határozata értelmében a Kállay Bertalannál őrzött nyolc leszegezett ládát felbontva meg is találták mind a 760 000 forintnyi kötvényt hiánytalanul, amelyet aztán a családi levéltárban helyeztek el. A leltározó Kállay Bertalan és Tivadar a fentieknek megfelelően egyúttal megálapították, hogy az összesből hiányzik 600 darab 500 forintos és 1000 darab 100 forintos részkötvény, ezekből a címletekből állt az a mennyiség, amelyet a Reisner-család magánál tartott.³⁸

Az eredeti terv szerinti kibocsátásra a közbejött 1848–1849-es események miatt nem került sor. A '48 tavaszán kialakult helyzetre élesen világít rá Kállay Péter április végi levele, amit a Nemzetiség tagjaihoz intézett:³⁹

„Kedves Uri Atyámfiak!

Hazánkban Marczius közepe táján történt véletlen változások; és minden ipart megszüntető események nekünk gátat vetettek, hogy az uri nemzetiségnek az által [?] vett fundus instructusára való tartozásunkat kifizethetnénk, – Ki ki most sem nem vehet, sem nem adhat, tetemes károsodás nélkül. – ámbár [?] mi ez fundus instructust árba bocsájtottuk hogy szavunkat béválthassuk, s kötelezvényeinknek eleget tegyünk, – de ára [?] nem akadván, – pénzt nem csinálhatunk. Az lenne [...] az uri atyafiakhoz bizodalmas kérésem, – legyenek szívesek Augusztus 10d napjáig akkorra esendő Debreczeni vásárig pénzek lefizetések [?] eránt várározásal lenni, mi akkorára bizonyosan tartozásunkat Szent György napjátul számítandó kamatjával együtt (:s meg lehet ha az eladandókat eladathatjuk:) még előbb is köszönettel kifizetni fogjuk. Tellyes reménnyel vagyok, hogy az uri atyafiak, tekintetbe vévén az senki által előre látott eseményeket, károsodásunkat eszközteni nem óhajtván, – az általunk kért határ [?] időben meg nyugodni s pénzek eránt el várni kegyeskedni fognak. Aki atyafiságos tisztelettel maradtam Túron [?] 27 Ápr 1848

Az Uri Atyafiaknak

alázatos Atyafiságos Szolgájak

Kállay Péter”

1848 őszén felszínre került a kibocsátó nagykereskedő ház és a család közötti konfliktus is. Erről egy másik levél tanúskodik. Ezt egy bizonyos Horváth Ilona írta, aki Kállay Péter helyett november elején Bécsbe sietett, s tárgyalat Reisnerékkal (!?). Kállaynak október végéig kellett volna felutazni, de nem ment. Mondhatnánk azt is, hogy elbűjt, de pontosabb, ha úgy fogalmazunk: beszorult a család és a kibocsátó ház közé. Horváth Ilona híven igyekezett tolmácsolni, amit Reisnerék általa üzentek: „Ők tellyes igyekezeteket arra fordítottak, hogy Nagyságodat minden bajtul meg mentsek és mennél hamerebb pénzhez juttassák, melly célt tsak egyedül az általok javasolt sorsjáték által elérni lehetett volna, de mivel Nagyságodnak azt elfogadni nem méltóztatott, ők most arról nem tehetnek, hogy azon Ngod által Honorarium fejében kiadott Partialisok mán kibocsájtva lévén circulatíóba jöt-

³⁶ MOL P 343 38. cs. 5. t. 52v. Tek. cs. kir. járásbíróóság. É. n.

³⁷ MOL P 343 38. cs. 5. t. 136. Rózsa István, családi ügyvéd. Tényvázlat. Bécs, 1864. jún. 7. (A másolat kelte: NKálló, 1864. júl. 31.)

³⁸ MOL P 343 38. cs. 5. t. 60. Kállay Bertalan, Kállay Tivadar, Kis Kálló, 1852. márc. 3.

³⁹ MOL P 343 37. cs. 1. t. 86. Kállay Péter, Túr vagy Tura [?], 1848. ápr. 27. A Kállay-család szokás szerint évente a Szt. György és Mihály napi debreceni vásárok idején, csütörtöki napon gyűlésezett. Kállay István: *A családülés*. Levéltári Közlemények, 43. évf. (1972) 1. sz. 7.

tek, úgy hogy most tizedik kézen is forognak...”[sic!]⁴⁰ Ebből az derül ki, hogy már a szerződésalkötéskor nézeteltérés volt a felek között a kölcsön konstrukcióját illetően. Reisnerék nyilván a Keglevich-kölcsönön felbuzdulva, amely sorsjegy-kölcsön volt, ezt tartották kívánatosnak (lásd 32. jegyzet). S bár az fél évvel korábban került kibocsátásra, ami ilyen gyorsuló időben nem elhanyagolható, annak sikere kétségtelenül Reisnerék javára szólt. Nem tudhatjuk, hogy Kállay Péter vajon miért nem fogadta el ezt a formát. Lehet, hogy egyszerűen a család nem ezt választotta. Az azonban tény, hogy Reisnerék a türelmetlen parciálisbirtokosokkal fenyegetőznek, s „ha úgy mond Ngod e folyó hó 10-kéig a dolgot rendbe hozni nem fogja, sok alkalmatlanságot és ízetlenséget, amellyektől ők fel tartani őket nem képesek, mert alig tudak őket a most emlegett terminusig le tsillapítani okozni fognak”[sic!]. A „tizedik kéz” túlzottan nagy számú forgatónak tűnik, de ne higgyük, hogy Reisnerék csak a pusztába fenyegetőztek, hiszen ők empatikusan tudták a gyógymódot is: „...jól tudva nagyon az nálok, hogy illy zavart pénzbeli szükségben Nagyságotat készpénzbéli fizetéssel terhelni nem lehet, azt nem kívánják, hanem úgymond azon parciálisok tulajdonosai megnyugtatóra a dolgon úgy lehetne segíteni, ha Ngod két rendbeli váltót kibocsátani és nekik felküldeni az kamatok erejéig méltóztatnék, melly által nyoltz honapra időt nyerni lehetne, mellynek elfolyása alatt majd minden jóra fog fordulni.”⁴¹ Nem így történt.

3. Miután a Kállay-család nem kapta meg a főkötelezvény alapján szerződött summa után az indulásként remélt első részletet, 300 ezer pengő forintot, s hivatalosan a parciálisok emissziójára sem került sor, a család 1850 folyamán nem teljesülés címén megpróbált az ügyelettől elállni. A főkötelezvényt visszavették a volt magyar királyi kancelláriától, s a kölcsönt egyszersem mind minden birtokukról igyekeztek kikebeleztetni.⁴² A család először a napkori ághoz tartozó Bertalan (1799–1875) atyafit bízta meg, hogy végrehajtsa Bécsben a családi határozatokat. A családi stratégia arra irányult, hogy a „Péter atyafi által okozott bonyodalmakat” az ő nyakába varrják, s „ha a körülmények kívánandják, Péter atyafi javait minden kímélet nélkül a Bécsi törvényszék által biztosítandja”.⁴³ De már 1851 decemberében a korábban kiküldött küldöttség megoldási javaslati elégtelennek tűntek, s ezért Emánuel atyafi küldetett ki új megoldások keresésére.⁴⁴ S innentől gyakorlatilag a fiskálisok kezébe került az ügy bonyolítása.

⁴⁰ MOL P 1605 3. cs. 46. t. Horváth Ilona (talán Horváth ügyvéd hozzátartozójaként ily járatos az ügyben?) Pest, 1849. nov. 5. Kállay Péternek

⁴¹ A befejezésben már ismét Horvát Ilonáé a szó: „Kérem Nagyságotat, méltóztatnék mennél hamarabb hazajönni iparkodni, ezen dolgot rendbe hozni, hogy a késedelem miatt valami baj és ízetlenség Nagyságotat ne érje.” Uo.

⁴² A családi stratégiát az 1850. március 15-i és az április 6-i üléseken dolgozták ki, amelyek jegyzőkönyvét azonban nem találtuk a sorozatban. Hivatkozik megtörténetére az 1851. okt. 9-i családi ülés jegyzőkönyve. MOL P 343 39. cs. 7. t. 137. Ebben az 1851-es jegyzőkönyvben utalás történik még a „napkori ágon álló atyafiak azon megállapodására” is, miszerint kikötik, hogy „a szerződés aláírása- és a pénz felvételén egy tag a napkori ágból is jelen legyen”. Uo. Lásd továbbá MOL P 343 38. cs. 5. t. 136. Rózsa István, családi ügyvéd. Tényvázlat. Bécs, 1864. jún. 7. A kikebelezést az idézett szabolcsi Hitelkönyv nem jelzi.

⁴³ MOL P 343 39. cs. 7. t. 137. Az 1851. okt. 9-i családi ülés jkv.

⁴⁴ MOL P 343 39. cs. 7. t. 139. Kivonat az 1851. dec. 7-i családi ülés jkv-ből. A vizály eszkalációját jelzi, hogy alig kezdte meg Emánuel Bécsben működését, eljárásával kapcsolatban gyanúsítások merültek fel, s ezért már a következő év tavaszán le akart mondani tiszterét. Uo. Jegyzőkönyvi kivonat az 1852. május 22-i családi ülés jkv-ből.

Mint ahogy az már fent Horváth Ilona leveléből kiderült, s egy későbbi bécsi ügyvédi információból is megerősítést nyert, a fő problémát az okozta, hogy a Reisner és társa cégnél maradt mennyiségből 1852 elejéig 95 000 pengő forintnyi „részkötvényeket” „kibocsájtottak és forgásba tettek”, s a részkötvények tulajdonosai követelték a parciálisok után járó éves kamatokat. S nem fizetés esetén a szerződésben illetékesnek elismert osztrák törvényszéknél pereltek. Pedig a család a főkötelezvény után szerződött összegből egy vasat sem kapott. Igaz, ezzel kapcsolatban Reisnerék azt állították, hogy a kibocsátásra Kállay Péter utalványilag felhatalmazta őket. A tranzakció létrejöttében segédkező Horváth József pesti ügyvéd ezzel szemben 1850. január 4-i levelében azt tanúsította, hogy ezek csak „a kölcsön létesítéséért ajánlott provízió ideiglenes fedezése színe alatt” lettek kiadva.⁴⁵ Aligha tudjuk pontosan kideríteni, hogy miként „szivárogtak ki” ezek a parciálisok a forgalomba. Abból azonban, hogy Reisnerék a cég rendes felszámolása után útlevéllal Firenzébe távoztak (s nem „elszöktek”, mint a magyar fél szeretne állítani), s hogy Kállay Péter és a család többi tagja között az ügy folytatásában a konfliktus egyre gerjedt, arra következtethetünk, hogy mindkét fél túllépte a számára a szerződésben eredetileg adott kereteket.

Az ügy bécsi vitelére felkért ügyvédnek az évtized végéig annyit azonban sikerült elérnie, hogy Reisnerék a még náluk maradt 305 000 forint névértékű részkötvényt átadták, tehát további forgalomba hozataltól nem kellett tartani (Reisner Henrik, az eredeti cégtulajdonos ekkorra meghalt). 1860 februárjáig egyébként meg nem kapott kamat és törlesztés címén 50 800 forint névértékű parciálist peresítettek (ebben négy összeg duplán szerepelt), de felbukkant a bécsi ügyvédnél további 15 700 forintnyi részkötvény is, amelyet viszont Kállay Péter a család pénztárnoka, Kendelényi Károly részére honorárium gyanánt helyezett készletbe. Végző soron a fennmaradt 23 500 forintra korlátozódott tehát az összeg, amire még követeléseket és peresítéseket lehetett várni.⁴⁶

A Bécsben megbízott Felder ügyvéddel azonban a család nem volt elégedett. Főként azért, mert Kállay Péter és a család érdekeit együtt akarta képviselni, valamint békés kiegyezést szeretett volna létrehozni a rendkívül sokféle ágazó, bonyolult ügyben. Szajbély Frigyes, aki pesti ügyvédként az ötvenes években Felderrel tartotta a kapcsolatot, figyelmeztette is, hogy békés kiegyenlítést ugyan akarhat, de a Család részről semminémű terhet ne vállaljon, és „ha valami egység történik, melly teherrel jár, azt csakis Péter Úr rovására történhessék”.⁴⁷

A frontvonalak tehát nemcsak a Kállay-család és a Reisner örökösök között húzódtak, hanem a Kállay-család és a parciálist birtokló pereskedő felek is szembekerültek egymással, valamint a Kállay-családon belül szintén komoly ellentétek alakultak ki. S itt nem Kállay Péter és a többiek viszállya volt az egyetlen. Az orosi és a napkori ág rivalizálása is keményen belejátszott a történetbe.

⁴⁵ MOL P 343 38. cs. 5. t. 31. Felder Cajetán, 1852. febr. 3. Ebből a forgalomba került mennyiségből addig 28 800 frt nem fizetése miatt érkezett a bíróságokra kereset. Uo.

⁴⁶ MOL P 343 38. cs. 5. t. 88–89. Felder Cajetán, Bécs, 1860. febr. 27. – Szajbély Frigyes ügyvédnek, Pesten. A levélben a bécsi ügyvéd felpanaszolta, hogy eddigi fáradozása honoráriumaként Kállay Péter 25 000 pengő forint erejéig a Mezőtúr község elleni részletkövetelését ruházta rá, amelyről azonban, amikor végrehajtási betáblázásra küldte, kiderült, hogy csak 8000 forintot ér, s már „többször lezálogoltatott”. Azzal az igénnyel lépett fel, hogy a család is fogadja el a Kállay Péter által immár elismert követelését. Uo.

⁴⁷ MOL P 343 38. cs. 5. t. 45. Szajbély Frigyes, Pest, 1852. jún. 22.

4. Kállay Emánuel, a napkori ágból származó újabb családigazgató (1814–1886) az 1860-as évek elején keményebb fellépést ígért az elhúzódó ügyben. A család ügyvédjével, Rózsa Istvánnal ismét Bécsbe látogatott, s ekkor készült az egész eddigi ügymenetről már többször idézett Rózsa-féle tényvázlat. Emánuel Bécsben és Pesten új ügyvédet fogadott, s nemcsak a Péter elleni határozottabb harcra sarkallta őket, hanem azon családtagok ellen is szankciókat kívánt, akik valamilyen okból kezdetben ugyan támogatták a parciális kölcsön ügyét, de később fokozatosan kimaradtak a dologból. Az 1864. július 20-án Nagykállón tartott családi gyűlésben terjesztette elő javaslatait, amely azokat el is fogadta. Ennek fontos része volt, hogy hozzanak létre e célból egy „közös pénztárat”, és ennek kezelésével és az ügyek vitelével egy családtagot bízzanak meg. Ez utóbbinál Kállay Ubaldra esett a választás.⁴⁸ S ugyan a határozatokat a jelenlevők elfogadták, a pénztárba beadandó összeg nem akart csordogálni. „Mert bár a határozat minden egyes családtagnak megküldetett, ezen felül mindenki általam a reá eső mennyiség tudatása mellett illetősége befizetésére két ízbe felkértem, nem jött be annyi mellyből [sic!] az Medve Kálmán Ügyvéd Úr részére határozott száz ftot kifizethettem volna...” – panaszkodott a családi ügyvivő, és bizalom híján leköszönt tiszttségéről.⁴⁹ Másnap ugyanezt mellékletekkel a családigazgatónak, nászurának is megküldte, a korábbinál kiábrándultabb hangon: „Miután az Atyafiaknak hasztalan irkáltam még válaszokra se méltattak, miután személyesen is mind hijába szollongattam úgy szólva fülök bottyát se mozdították, – nem lévén kezeim között se közös pénz, de magam se vagyok azon helyzetbe [sic!] hogy a család részére előlegezést tenni képes lennék, de még hónapig itt lakos nem is leszek, e nagy felelősséggel járó ügyet tovább semmi szín alatt nem viszem...” S még hozzátette: „...intézkedgyetek még lehet, mert attól lehet tartani, hogy gyermekeink s még magunk is a kurtábbikat húzhattuk. [sic!]”⁵⁰

A pereskedés további kilátástalanságát látva, némi fordulat következett be a család(igazgató) álláspontjában, s az 1865. június 1-jére összehívott családules arra vett irányt, hogy „ezen peres ügyeket ha lehetséges minél kisebb károsodással egy eszközrendő barátságos kiegyezkedéssel beszüntesse”. Az áldozatvállalás mértékét meghatározó, családtagonként számítandó kulcs megállapítására pedig választott bíróságot kértek fel, s a helyzet sürgősségét jelzi, hogy június 15-ére újabb családi gyűlést hívtak össze.⁵¹ A per alatt levő mintegy 50 000 forintnyi adósság fedezésére, addig is, amíg a kulcs kiszámítására sor nem kerül, a családi pénztárba befizetendő 5000 osztrák értékű forint beszedését határozták el.⁵² S Kállay Emánuel nem tett le azon szándékáról sem, hogy a megállapodásból kimaradt családtagok terhére a telekkönyvnél a betáblázásokat keresztülvigye.

⁴⁸ MOL P 343 38. cs. 5. t. 123–126. Az 1864. júl. 20-i családi gyűlés jegyzőkönyve. Jegyezte Rózsa István. A családigazgató úgy érezte, hogy „ő halmozott magány családi dolgainál fogva nem rendelkezhetik annyi idővel, hogy ezeken fölül még a most érintett perek menetére is kellő pontosságot fejthessen ki”. Uo. Az orosi ágból származó Kállay Ubul (1818–1903) helyzetének jellemzésére elég annyi, hogy apósa (felesége apja) az orosi ághoz tartozó Kállay Péter, násza (leánya férjének apja) pedig a napkori ágból való Kállay Emánuel volt.

⁴⁹ MOL P 343 38. cs. 5. t. 132. Kállay Ubul, Oros, 1864. nov. 14. Tisztelt Uri Atyafiak!

⁵⁰ MOL P 343 38. cs. 5. t. 128. Kállay Ubul, Oros, 1864. nov. 15. Kedves Nászom! Ubul fenntartotta állandó lakását Kassán.

⁵¹ MOL P 343 38. cs. 5. t. 142. Egyesség levél. Nagy Kálló, 1865. jún. 15. Az egyezséget 13 tag írta alá.

⁵² MOL P 343 39. cs. 7. t. 218–219. Az 1865. jún. 15-i családules jk. A 13 tag között fejenként 384 ft 32 xr-t kellett Kállay Ödön kezébe befizetni. A Reisner-féle összes ügyek vezetésére továbbra is Kállay Ubaldot kérték fel, a „pártionális tulajdonosokkal és Reisnerrel célba vett egyesség megkíséretésére Kállay Ödön és Gusztáv” kéretett fel. Uo.

Sem a választott bíróság, sem a telekkönyv malmai nem őröltek gyorsan. A Szabolcs megye telekkönyvi bírósága előtt 1865. február 27-én tárgyalt keresetről ugyanis kiderült, hogy nélkülözi a törvényes alapot, és nem is célravezető. A családtagok nagy része pedig nem jelent meg a választott bíróság előtt a jelzett határnapon. Sőt az aláírt megállapodás teljesítésén sem buzgólkodott. 1865 novemberéig például a kivetett 5000 forintból még csak 3172 forint folyt be. Ezért úgy határoztak, hogy további 2000 forintot kölcsön útján „állítanak elő” november 27-ig, mégpedig Kállay Ubald, Kállay Bertalan, Kállay Ödön és Nagy István által „fejenként öt-öt száz forintokban”, hogy négyük javára a kölcsönt a felmerülő járulékokkal „a fizetést nem teljesítő tagoktól beveendő öszletből fogván visszatéríteni”.⁵³

5. A választott bíróság elé terjesztett nyilatkozatban az egyik napkori ágbeli tag összefoglalta a Reisner féle kölcsönrel kapcsolatos véleményét: „Miolta e kölcsön terv keletkezett, később megbukott, s a Család bár nem sikerrel a birtokokon eszközölt bé táblázások kitörlését eszközölte, az üdő olta mind két ágon több kötelezett családi tagok birtoktalanná lettek, elő állott azon esett [sic!], hogy a kölcsön szerződés alapján ki bocsájtott, s a kezelők által szikkasztva [sic!] eladott partialisok birtokosai a család tagok ellen több pereket kezdetek, folytatnak, sőt kettő már a végrehajtás ki kerülése végett a család tagok néhányá által ki is fizettetett, s így már már csak az az eset van, hogy a Partiális birtokosokat fizetni kell a kötelezett család tagoknak, de a még vagyonnal bíró kötelezettek a vagyontalanná lett tagok helyet [sic!] is fizetni kénytelenek, ennek oka pedig az, hogy a család kötelezett tagjai, meg sem gondolva, hogy a sikasztott partiális birtokosok fizetésére kötelezhetőek [?], magokat a kítáblázás által biztosítva érezték, s semmi gondot sem fordítottak arra, hogy a kárfizetés esetére egymás irányában is biztosítást eszközöljenek, azért mit tudva a napkori ág, hova alább írott tartozand, a leg közelebbi üdőben a közös vagyonok osztálya alkalmával is, anélkül, hogy a kérdéses ügybeni egymás erányábani biztosításra, bár az akkor könnyen eszközölhető lett volna, csak gondoltak volna is, a Család napkori ága szokott kultsa szerint meg osztozott, az illető atyafiak birtokaikat kezekhez vették, azok némelyike azt el is idegenítette, ezért bár bűn nélkül azon helyzetbe jutott, hogy most már a követelések fizetésénél, nem csak saját illetősége utáni terhet, de az ágakban vagyontalanokká lettekét is fizetni kénytelen, s ez büntetése az ág vigyázatlanságnak, mit előrei gondoskodásal [sic!] az közös javak osztálya alkalmával ki kerülni módgyában volt.”⁵⁴

A választott bíróság 1867. július 30-i (!) meghallgatásán végül a Kállay Ubald meghaltalmazottjaként megjelent Hrabovszky Rudolf ügyvéd pontosan összefoglalta az ügy buktaóit. Helyeselte, hogy szerinte azóta Kállay Emánuel „e sikamlós útról letérve, a compromissionális biztosabb utat választotta”. De a kérdések ettől nem fogytak el:

A. Mekkora lehet a Reisner-féle ügyből számítandó pénzkövetelés?

B. A kiindulópont egyedül az lehet, hogy kimutassák, hogy 1847-ben, a parciális aláírásakor ki mekkora birtokhányadot bírt!

C. Az osztokodási kulcs meghatározásakor le kell vonni azok részét, akik annak idején nem írták alá a Reisner-féle szerződést (Kállay Ignácné jogán gróf Dessewffy és Kállay Benjámin számított ilyennek). Hrabovszky feltételezése szerint a főkötelezvényben szerepelt 144 063 magyar holdhoz képest ezt jeleníti meg a Nagy István ügyvéd által számított 95 389 holdat tételező adat.

⁵³ MOL P 343 39. cs. 7. t. 223. Az 1865. nov. 9-i családülés jk.

⁵⁴ MOL P 343 38. cs. 6. t. 166. T. választot[t] Bíróság! Aláíratlan. Datálatlan. (Feltehetőleg ez Kállay Emánuel 1867. március 23-án kelt nyilatkozata.)

D. Végül, hiteles adatnak az fogadható el, amit a felek mindnyájan tudomásul vettek. Ilyen pedig csak három birtokrészre vonatkozva létezett, még pedig a mezőtúri, varsányi és kaszaperegi birtokokra vonatkozó osztály. Ami ugyan csak 31 519 holdat foglalt magában, de az arányok esetleg kiterjeszthetők a többi birtokra is.⁵⁵ Pusztán a történet későbbi továbbszövése érdekében jegyezzük meg, hogy Kállay Istvánné, Kállay Béni édesanyja nevében az idézett és elfogadott osztálykulcs szerint Mezőtúron 10/72 rész, azaz 1687 hold, Alsó Varsányon 1/96 rész, vagyis 312 hold, Kaszaperegen pedig 1/14 rész, tehát 619 hold állt ekkoriban.⁵⁶

A fürdőben időző Kállay Bertalan ügyvédje, Szesztay Károly szintén azt kifogásolta, hogy ügyfelének soha annyi birtoka nem volt, mint amennyi a kimutatásban szerepel, másrészt viszont Kállay Bertalan birtokokat vásárolt „Emánueltól, Györgytől és Kálmántól, illetve Tamástól és Sándortól, s az szerinte minden méltányossággal ellenkeznek, hogy a birtok vevője az eladó adósságainak viselésére is köteleztessék”.⁵⁷

A családi ülések jegyzőkönyveiből még egy darabig nyomon követhetők a Reisner-ügy fejleményei, bár inkább csak a megállapodás hiányát érezhetjük. 1868 nyarán Kállay Ubald azt terjesztette elő, hogy egyes parciális tulajdonosok hajlandók „már megítélt követelésekre nézve a családdal barátságos egységre lépni”. Egyikük 6000 forintot meghaladó követelése fejében 4400 forint készpénzzel beérné, mások 17 000 forintos követeléseiket egy évre szóló váltókra cserélnék úgy, hogy a kamatot teljesen, a tőkeösszegnek pedig egynegyedét elengednék.⁵⁸ A családi ülés azonban nem volt határozatképes, s a következő alkalommal, június 24-én is csak olyan döntés született, hogy az orosi határban a család közös tulajdonában levő, perben visszaszerzett 137 osztályos holdnyi birtok eladásából befolyt vételárból Kállay Ubald „azon család tagok illetőségeikből melyekkel a Reizner [sic!] féle ügyvel érdekelve vannak”, a 6000 forintos „követelést törlessze”.⁵⁹

Legközelebb az 1869. január 4-i családi ülés kísérelt meg az ügyben a családtagok között egyezséget létrehozni, ám ez sem ekkor, sem január 24-én nem járt sikerrel.⁶⁰ A maradék hitelezőkkel való kiegyezés végül átnyúlt a hetvenes évek elejére.

Kállay Péter az ötvenes–hatvanas évek családi gyűlésein már nem vett részt. A külvilággal való érintkezéseiről leginkább különböző perei révén szerezhetünk tudomást. Kállay Péter

⁵⁵ MOL P 343 38. cs. 5. t. 147–148. Választott bírósági jegyzőkönyv, NKálló, 1867. júl. 30. Hrabovszky egyébként konkrétan bemutatja képviseltje birtokait 1847-ben, s a zálogvisszaváltás, vétel által azóta bekövetkezett gyarapodást (ami miatt természetesen tiltakozott minden későbbi osztó kiszámítása ellen!). Kállay Ubald zálogvisszaváltásai és öröklései sorában említi az ügyvéd a kaszaperi birtokkal kapcsolatban, hogy az Kállay Péternél volt zálogban 4 200 forint erejéig, amit Péter a házasságkötéskor Nelli (Cornélia) nevű leányára (Kállay Dienesnére) ruházott át, majd azt annak halála után Kállay Ubaldné, Kállay Péter első házasságából való legidősebb leánya, Amália örökölte 1855-ben. A mellékletbe bemásolt, Birin 1846. április 24-én kelt kötelezvényt természetesen hiába keressük a Szabolcs megyei hitelkönyvben, az legfeljebb Csanádban volt betáblázható. Uo. 153.

⁵⁶ MOL P 343 38. cs. 5. t. 149–150. Kimutatása a Méltóságos Kállay család elágazási kulcs szerént kiszámított birtokrészeinek osztályozott holdakban Mezőtúron, Alsó T. Varsányon, Kaszaperegen. Másolat, NKálló, 1865. márc. 24.

⁵⁷ MOL P 343 38. cs. 5. t. 162. Választott bírósági jegyzőkönyv, NKálló, 1867. júl. 30. Szesztay Károly.

⁵⁸ MOL P 343 38. cs. 5. t. 238. Az 1868. júl. 9-i családülés jk.

⁵⁹ MOL P 343 38. cs. 5. t. 240–241. Az 1868. júl. 24-i családülés jk.

⁶⁰ MOL P 343 38. cs. 5. t. 242. Az 1869. jan. 24-i családülés jk.

senior leszármazottai összekülönböztek már az úrbéri kárpótláson is. Itt Kállay Péter főleg azt sérelmezte, hogy például az Országos Alapítványi Pénztártól második feleségével felvett összegeket, amelyeket a közös javakra fordított, most saját adósságaként kelljen visszafizetnie.⁶¹ A család által reá háritani próbált terhek alól birtokai eladása révén igyekezett szabadulni. Ebbéli motívumait a mezőtúri birtokrész eladásakor a szerződésben így rögzítette: „...elkerülhetetlen szükségemeitől kényszerítette, de különben magamat és gyermekeimet terhelő némi adósságaimtól is szabadulni, s így maradékaimra néző több megyékbeli birtokaimat is lehetőleg és kitelhetőleg tisztázni és gyermekeimet is minden lehető bonyolódástól mennél inkább szabadítani kívánván ...” kerít sort a birtokeladásra.⁶² Perek sorozata ágazott le a császárszállási birtok eladásából.⁶³ Törvényszéki ügy lett Kállay Péter Csanád megyei kaszaperegi birtokrésze megvásárlásából is, ami 1855-ben Koppély Fülöp tulajdonába került, úgy, hogy a reá kebelezett 80 000 forintnyi teher a vételárból volt (lett volna) kifizetendő. A Koppély kontra Kállay per is évekig elhúzódott.⁶⁴ S a sort még folytathatnánk, de ez külön tanulmányt igényelne. Az 1860-as években a Kállay-családra előjegyzett, de Kállay Péter elleni mezőtúri telekkönyvi betáblázások zöme már harmadik felesége, Kreulmayer Karolina javára szólt.⁶⁵ Fogalmazhatunk úgy, hogy ez a hitelképesség teljes beszűkülésének a jele, de tekinthetjük úgy is, hogy ekkor már a házastársi követeléseket is biztosítókkal kellett fedezni. A feleség javára szóló betáblázás mindenesetre csőd esetén csökkenti a tényleges ellenérdekeltekre jutó hányadot. A törvényszéki megkezesések egyébként Pétert általában nem találták meg.

Mire az egész Reisner-féle ügy lezárult, Kállay Péter már nem volt az élők sorában. 1868. április 7-én 76 éves korában hunyt el. A Sarlósboldogasszonyról elnevezett római katolikus plébánián halálának anyakönyvezésekor utolsó lakcímét Újbuda 1. szám alattinak mondták.⁶⁶ Az utolsó időszakban valójában Bécsben élt. Abból ugyanis, hogy a Herczfelderrel folyó perének végső tárgyalására 1867 augusztusának végén innen ír és érkezik Pestre, s testvérhúgánál, Majthényiné Kállay Johannánál, a Császárfürdön kér és kap lakást, erre következtetünk.⁶⁷ S talán Császárfürdőről indult utolsó útjára is. Úgy látszik, akármennyire is nagy vesztesnek látszott, az utolsó percig nem adta fel. S ha a család reformátorának dicsőségére nem is szolgált rá, nehéz megítélni, hogy mit írhatunk a körülmények rovására, mit hiúsított meg nagy terveiből a százfelé húzó szabolcsi nemzetség. Kudarcaiban aligha vigasztalta, hogy ő legalább még időben, maga adta el birtokait. S hogy

⁶¹ SZSZBML IV. B. 154. 4. d. Kállay Péter fellebb-folyamodása, Debrecen, 1857. jan. 8. Lásd erről bővebben: Kövér: *Kállay kontra Kállay*, 228–229.

⁶² SZSZBML XIV. 25. Ferenczy Lajos ügyvéd iratai. 2. d. Török Szentmiklós, 1853. okt. 6. A vevő Herczfelder Hermann, a vételár 100 000 ezüst rénes forint.

⁶³ Henzsel: *Nyíregyháza pusztabérlete*, 58–59. Császárszállást először 1857-ben a kisvárdai Hrabovszky Rudolf, majd 1861-ben a szintén kisvárdai Eisenberger Dávid és fia, Mór vásárolta meg. Az 1857-es szerződésben a birtok magyar holdanként 62 pengőforintért kelt el. SZSZBML XIII. 7. Kállay család levéltára. 1. d. 1–2. Örökbevallási jk. (Másolat), 1857. szept. 3.

⁶⁴ SZSZBML XIV. 25. Ferenczy Lajos ügyvéd iratai. 2. d. Örökadásvevési szerződés. Pest, 1855. márc. 8. A vételár 214 560 pengő forint; a Koppély felperességével zajló per vázlata és folytatása: SZSZBML XIV. 26. Böszörményi László ügyvéd iratai. 1. cs. e.

⁶⁵ MOL P 343 37. cs. 1. t. Kállay összes családra érdeklőleg – betáblázott – előjegyzett követelések jegyzéke (Mtúr). A harmadik feleségre előjegyzések 1862–63-as számok alatt.

⁶⁶ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) Mikrofilmár, A 183 p. 77. A temetés 1868. ápr. 9-én történt.

⁶⁷ Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSzK) Kt Fond III/ 2619. Kállay Péter Majthényiné Kállay Johannának, Bécs, 1867. aug. 22.

jó néhányan a családtagok közül nála sokkalta rosszabbul jártak. Csődbe jutottak, vagy elárverezték a házat a fejük felől.

Kállay Béni kölcsön-krónikája

Könnyen várható volt ilyen sors Kállay Bénire is (1839–1903), bár ő egy újabb generációt képviselt. Ám karakán özvegy édesanyja, férje végakarátát kemény kézzel végigverekedve, perek és jól megválasztott fiskálisok (Bodnár István, Gyene Károly, Ferenczy Elek, Ferenczy Lajos, Kéler Sándor, Széher Mihály) segítségével végül újra tudta alapozni a Kállay család orosi ágának ezt a vonalát.⁶⁸ Akár jelképesnek is tekinthetjük, hogy Kállay Péter birisi birtokrészét 1860-ban Kállay Istvánné Blaskovich Amália vásárolta meg. A pereskedés és a birtokvásárlás egyaránt pénzbe került, s részben ennek a következményeit vizsgáljuk az alábbiakban. Nem az egész fennmaradt iratkörpusz, hanem Kállay Béni két naplója alapján: az 1863–1865-ös, inkább gazdasági természetű jegyzőfüzetet és az 1868–1875-ös belgrádi napló köteteit.⁶⁹ Nincs itt módunk Kállay Béni és édesanyja, Kállay Istvánnó 1849 utáni hitelfelvételeinek, hiteltörlesztéseinek teljes történetét összeállítani. Kizárólag arra vállalkozunk, hogy a legfontosabbnak tűnő hitelkonverziók jellegzetességeit igyekezzük rekonstruálni. Amúgy is a naplójegyzetek jellegéből következően többnyire nem tudunk az eredeti kölcsönszerződésből (a tartozás állományából) kiindulni, csak a kamatfizetéssel, törlesztéssel, átütemezéssel, konvertálással kapcsolatos folyamatokat (*flow*) próbáljuk meg nyomon kísérni.

Kállay Béni naplójegyzeteiben a *Reisner-féle parciálisok* csak annyiban kerülnek említésre, amennyiben elégedetten nyugtázta, hogy sikerült kimaradniuk belőle. A dolog először némi riadalommal indult, de azután jóra fordult.

1864. június 13.

„Elfelejtettem a tegnapi napról bejegyezni Bodnárnak egy közlését. Ugyanis: a Reisner féle hitelezők őt kérték fel követeléseik betáblázására, mit ő el is vállalt azon feltét alatt, hogy reánk n[em] tábláznak, noha nevünket látta az ítéletben. Ez annál furcsábbnak látszott nekem, mivel bizonyosan tudom, hogy Mama ebben nem vett részt. Ezt meg is mondtam neki azon megjegyzéssel, hogy bárhol e tárgyban Mama nevét látná, azt hamisnak tarthatja. Egyszermind kértem kísérje figyelemmel ezen dolgot.”

1864. június 13.

„A Reisner féle dolgot közölvén Mamával összekutattuk a családi jkveket, s azt találtuk, hogy épen az 1846. sept. 13. melyben anyám protestatiója lehet, hiányzik. Ezért írni kell Ferenczy Lajosnak.”

⁶⁸ Özvegy Kállay Istvánné Blaskovich Amália ötvenes években folytatott pereire lásd: Kövér: *Kállay kontra Kállay*. Kállay Béni politikai életrajzára: Ress Imre: *Kállay Béni belgrádi diplomáciai működése 1868–1871 között*. Budapest, 1993. Kandidátusi értekezés gépirata; uő.: *Kállay Béni politikai életrajzána dilemmái*. In: Gyüre Zoltán (szerk.): *A szerb–magyar viszonyok a történelemben*. Újvidék, 2007. 233–244.

⁶⁹ Az Országos Levéltárban mindkettő Napló néven szerepel. Megkülönböztetésül az alábbiakban én a korábbi pesti jegyzőkönyvként, a későbbi belgrádi naplóként nevezem: MOL P 344 40. cs. E/b. Kállay Béni pesti jegyzőkönyv 1863–65.; MOL P 344 c/d 31–34. k. Kállay Béni belgrádi napló 1868–1875. A belgrádi napló utolsó két kötetét mikrofilmen volt módom tanulmányozni. MOL Mikrofilmtár 13 758. tek.

1864. június 24.

„Levél Ferenczy Lajostól, kérte Kállay Emanueltól az 1846. szept. 13-i jkvet, de az vagy nem létezik, vagy nem található.”⁷⁰

1864. július 13.

„Levél Bodnártól: a Goldschmidt és Lamm részére a Bécsi trvszék által a Kállay család ellen betáblázásokat elrendelő ítéleteket (Reisner féle dolog). Ezekből kitűnik, hogy mi azokban nem lévén említve nem is tartozunk semmivel.”⁷¹

Így aztán a csakis a Reisner ügyvel foglalkozó családi gyűlésre 1865 nyarán nem is mennek el, csak ügyvédjük van jelen.

1865. június 4.

„Bodnár írja: A jun. 1 családgyűlésen megjelent. Tiltakozását a Reisner ügyet illetőleg nem vették jegyzőkönyvbe, miután már van egy 1865. márc. 1. kelt határozat, melyben minden családtagok névszerint fel vannak említve (tehát mi is), kik a Reisner kölcsönt alá nem írták.”⁷²

Attól azonban, hogy a Reisner ügyből sikerült kimaradni, még éppen elég kölcsön törlesztéséről kellett gondoskodni. Kezdjük a különböző intézményi hitelekkel.

Kállay a debreceni kerületi tábla idézése kapcsán állapítja meg naplójában, hogy az *egri káptalantól* származó régi családi adósság rájuk eső részét már teljesen kifizették, s a káptalan ügyvédje azt nem is vitatta, hogy 3 440 forint erejéig ki lett elégítve, csak azért szerepel a család ezen ága még mindig az ügyben, mert az ügyvéd szerint az eredeti követelés pengő pénzben volt.⁷³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kállay Istvánné eleve idegenkedett volna a hagyományos kölcsönforrásoktól. Igyekezett minden lehetőségnek utána járni. 1863. december 16-án például ezt jegyezte fel Kállay Béni: „Visszajött a Helytartóságtól kölcsönfolyamodásunk, a mely ellen semmi kifogás, de a pénztár állapotánál fogva 3-4 év előtt nem adhatnak kölcsönt.”⁷⁴ Ennyit azonban nem tudtak várni.

A hatvanas évek elején Kállay Béni hiteleit már zömmel nem ilyen típusú adósságok jellemezték. Két nagyobb *banki kölcsön*ről tudunk: 40 ezer forint (bécsi) Túrta volt betáblázva, másik 40 ezer (belga) pedig Kaszaperegre.⁷⁵ Amennyiben jól értelmezzük a szűkszavú forrásokat, a bécsi bankként emlegetett intézet az Osztrák Nemzeti Bankot jelenthette. Ez folyósított ugyanis jelzálogos kölcsönöket. A napló szerint 1864 tavaszán Bécsbe kellett utaznia Kállayék megbízásából egy Kéler nevű ügyvédnek, hogy kifizesse a március 6-án esedékes 1400 ft kamatot.⁷⁶ Ekkor határozták el azt is, hogy kérvényezni fogják, hogy a kamato-

⁷⁰ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 120.

⁷¹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 137.

⁷² MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 54.

⁷³ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 73. (1865. júl. 29.); 84–85. (1865. szept. 4.)

⁷⁴ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 46. (1863. dec. 16.) A Helytartótanács kezelte ekkoriban a közalapítványi pénzeket.

⁷⁵ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 44. (1863. dec. 13.)

⁷⁶ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 88. (1864. márc. 19.) Az előző évben csak annyi bukkan fel december végén, hogy Kéler megküldi a bécsi bank kamatfizetéséről hitelesített számadást, ám itt semmilyen összeg nem szerepel. Uo. 54. (1863. dec. 26.)

kat engedjék meg a pesti fiilál-banknál fizetni, amihez a bécsi anyaintézet hozzá is járult.⁷⁷ A naplóban általában csak vezetékneven említett ügyvédek közül külön említést érdemel Kéler Sándor, már csak azért is, mert a levéltári anyagmegmaradás különös kegye jóvoltából megőrződtek irodai naplói, amelyekből napra pontosan tudjuk, hogy mikor ismerte meg özvegy Kállay Istvánnét.⁷⁸ Ugyan Kéler irodai naplójának a Kállay Béni által jegyzett időszakra már nem ismeretesek további füzetei (valószínűleg léteztek, de elkallódtak), de a feljegyzések szerkezetét összehasonlítva azt feltételezhetjük, hogy az ifjú Kállay Béni Kéler mintájára, esetleg tanácsára alakíthatta ki a maga 1863–1865-ös jegyzetfüzeteinek formáját és tartalmát.

A belga bank, a Langrand-Dumanceau féle pénzügyi birodalom egyik tagja, az 1860-ban grüндolt *Banque Hypothécaire Belge* volt, amelyhez a lebonyolításban az ugyanebbe az impériumba tartozó, szintén 1860-ban *Vindobona* néven Bécsben alapított biztosítótársaság csatlakozott.⁷⁹ A belga banktól jelzálogfedezetre felvett kölcsönt 1863. július 16-án kötötték, 100 000 frankra rúgott, s 20 év alatt kellett törleszteni.⁸⁰ A naplóbejegyzésekből kiderül, hogy évente kétszer, január és július végén voltak esedékesek a kamatok. Az egyik alkalommal Kállay frankban jegyezte fel a fizetendő részletet („4180 franc”), ám a frankban felvett kölcsön után az ázsói függvényében félévente más kamatösszegekről szóló nyugta jelenik meg a naplóban osztrák értékű forintban. Amennyire a töredékes adatokból kitűnik, az ázsói jóvoltából a kamatterhek – forintban – csökkenő tendenciát mutattak. Amikor maga Kállay Béni fizette Bécsben a kamatot, akkor azt Schäffernél, a Belga bank ügynökénél (Bamberger strasse 1.) teljesítette.⁸¹

⁷⁷ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 102. (1864. ápr. 14.) Fiókbankja csak az Osztrák Nemzeti Banknak és a Credit-Anstaltnak volt ekkoriban Pesten, tehát elvben gondolhatnánk a CA-tól felvett kölcsönre is, de ez a bank nem foglalkozott jelzálogügyletekkel, tehát ha tőlük származott (volna) a „bécsi bank” kölcsöne, az akkor leginkább értékpapír-fedezetre nyújtott lombarkölcsön lehetett, ennek azonban csekély a valószínűsége.

⁷⁸ BFL XIV. 12. Kéler Sándor ügyvéd irodai naplói 1846–1858. 1856. nov. 27.; „Kállay Istvánnó született Blaskovits Amália asszonynak Gyene Károly által bemutatattam.” Ekkortól bukkannak fel az irodai naplóban Kállaynéétől származó megbízások. Már ugyanazon év december 14-én özvegy Kállay Istvánnéval három napra Bécsbe utazott. Uo. 3514. A naplóra Gajary István hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök. A napló érdekesen kombinálja a hivatali és magánbejegyzéseket. Kélerre lásd Bónis György jegyzetét a levéltári repertóriumban. Budapest Főváros Levéltára. 5. Budapest, 1969. 1831 óta élt Pesten. László nevű testvérével együtt 1839-ben Sáros megye nemesi bizonyítványa alapján vették fel a Pest megyei nemesek sorába. Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest, 1899. 172. Kéler Sándor 1867. május 4-én Pesten hunyt el 59 éves korában. OSZK Mikrofilm-tár, FM 8/ 35379, Gyászjelentések. 235. tek.

⁷⁹ André Langrand-Dumanceau nemzetközi ténykedésére lásd: Jacquemyns, Guillaume: *Langrand-Dumanceau, promoteur d'une puissance financière catholique*. I-V. Bruxelles, 1960–1965. Magyarországi működésére legújabbban: Kiss Zsuzsanna: *A belga bank Magyarországon*. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kóvér György tiszteletére. Szerk. Halmos Károly et al. Budapest, 2009. 352–359.

⁸⁰ Jacquemyns: *Langrand-Dumanceau*, III. 380. A belga banknak fizetendő annuitásos törlesztőrészlet a banknak fizetendő kamatból és a kölcsönre a Vindobonával kötött hitelbiztosításból tevődött össze, ami ebben a kombinációban legálisan meghaladhatta a törvényes kamatmaximumot. Uo. II., 226.

⁸¹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 53–54. (1865. jan. 30.) Ekkor látogat el egy bizonyos Csarodához (Landhausstrasse 4.), akit felszólít arra, hogy ezentúl ők fizessék a belga bankot. Ferdinand Schäffer Alphonse Nothomb báró, parlamenti képviselő, volt belga igazságügy-miniszter (1855–1857) sógora volt. Jacquemyns: *Langrand-Dumanceau*, II. 225. Langrand vállalkozásába előszeretettel vont be exminisztereket.

5. táblázat
A BELGA BANKNAK FIZETETT FÉLÉVES KAMATOK

Dátum	Kamat (o. é. frt)	Kamat (frank)
1864. febr. 1.	2 037	
1864. júl. 31.	2 020*	
1865. febr. 1.	1 919	4 180
1865. júl. 31.	1 845	

* Ekkor előre fizették ki a kamatot, s a visszaigazolt nyugtán a hóvégi árfo-lyamon felszámított végleges összeget Kállay a naplóba nem másolta be.

Forrás: MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv, 129 (1864. júl. 4.); 133 (1864. júl. 8.); 137–138 (1864. júl. 14–15.).

Ezek a banki kölcsönök a naplójegyzetek írása előtti időszakban keletkeztek. Feltételezzük, hogy valószínűleg birtokvásárlással vagy a birtokvásárlás révén átvállalt adósságteherrel lehettek összefüggésben.

Láthatóan foglalkoztatta Kállay Bénit és édesanyját, hogy ezeket a jelzálogi adósságokat az újonnan alakult *Magyar Földhitelintézet* kölcsöneire konvertálják. Kállay Béni már 1863 decemberében felkereste Csengery Antalt, a Földhitelintézet titoknokát, s tudakolta, hogy összesen 80 000 forintnyi belga és bécsi adósságait nem lehetne-e „a magyar bankhoz át-tenni”. Pozitív választ kapott, s hogy minél hamarabb adja be folyamodványát.⁸² Aztán ka-rácsonykor újra felkereste Csengeryt, és apró ajándékokkal olajozta a „hitelbarátságot”: fia számára átadta a tanítójától, Benedektől örökölt étkészletet, sőt a Budapesti Szemlére is 10 forintot előfizetett.⁸³ Gyorsan elkészült a „Magyar Bankhoz beadandó folyamodás”, s már december végén sorszámot is kapott a beadott „Túrra nyerendő kölcsön”.⁸⁴ Tavaszra a két még hiányzó iratot is pótolta. A legközelebbi vizit alkalmával Csengery azt ajánlotta, hogy mivel „a catastrális és a valódi jövedelem közt nagy különbség van, adjak be egy folyamo-dást a becslés végett. A kölcsönfolyamodás száma 5990.”⁸⁵ Aztán júniusban sor került a becslésre is. Egy Peterdy nevű becsús utazott a család bizalmasával, Kélerrel Mezőtúrra, s azzal érkeztek vissza, hogy az utóbbi szerint nem valószínű, „hogy 60 000 forintnál többet adjanak”.⁸⁶ Tehát a tervezett kölcsön nem lesz elegendő mindkét betáblázott hitel kiváltá-sára. S ha a dolgok „a rendes sorban” haladnak a Földhitelintézetnél, a kölcsönt csak egy félév alatt itélik oda. Ekkor vetődik fel az ötlet, hogy esetleg egy másik (magán)hitelezője nem vállalná-e el „a bécsi banknál levő tartozást meghaladó összeget”, s fogadná-e el a tar-tozást földhitelintézeti papirosban. A jegyzőkönyvben Demelicsnek nevezett bécsi hitelező azonban erre nem volt hajlandó, ezért Kállay Béni – Kéler útján – azt kérte tőle, hogy leg-alább a nála levő 10 000 forintot prolongálja egy félévre.⁸⁷ 1864 őszén, Csengery újbóli meglátogatásakor már csak 20 folyamodás volt a sorban előtte, de nem igen kapott bizta-

⁸² MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 44. (1863. dec. 14.)

⁸³ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 50. (1863. dec. 25.)

⁸⁴ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 54. (1863. dec. 28.)

⁸⁵ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 107. (1864. máj. 3.)

⁸⁶ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 123. (1864. jún. 21.; jún. 23.)

⁸⁷ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 129. (1864. júl. 4.) A 10 000 forint után július 6-án kel-lett fizetni a 150 forint kamatot. A kamatot Kállay váltóval teljesítette. Uo.

tást, mondván: „semmi pénze nincs az intézetnek”.⁸⁸ Végül 1865 tavaszán 62 000 forintot szavaztak meg számára. Át is vette az összegre szóló kötelezvényt, ám azonnal kijelentette: „hogy miután a papírok jelen állásánál igen sokat veszítenék, nem fogadom el a kölcsönt.”⁸⁹ Az intézet ugyanis kölcsöneit papírforintra szóló kötvényekben nyújtotta, s a kötvények árfolyama ekkoriban szemlátomást alacsonyan állt.⁹⁰ Végül azonban csak május közepén adta be a kölcsönt visszautasító nyilatkozatot.⁹¹ Kissé hosszúnak tűnik a csaknem másfél éves várakozás egy megítélt, de visszautasított kölcsönre.

Kállay azonban nem tett le a konvertálás szándékáról, még ha ez a naplója 1865. december 31-ével véget is ér, s nincs módunk a részletek kronologikus nyomon kísérésére. Az ügy azonban, szerencsére, az 1868-as ügynevezett belgrádi naplóban is előbukkan.⁹²

A kezdeményezés ezúttal nem tőle, hanem a belgáktól indult ki. 1868. június letelején ugyanis levelet kapott a *Vindobonától* arról, hogy a belgák átruházták a kaszaparegi adósságot az Osztrák Földhitelintézetre (*Bodencreditanstalt*).⁹³ A *cessionális* levél aláírása ugyan elhúzódott, mivel az Osztrák Földhitelintézet ragaszkodott ahhoz, hogy a II. helyen legyen betáblázva a telekkönyvben, Kaszaparegnél azonban a második helyen a már említett Demelics kötvénykövetelése szerepelt. S bár Kállay úgy tartotta, hogy neki mindegy, hogy kinek fizet, tehát feltehetőleg az átruházásnál a feltételek nem változtak, mégis megkérte Demelicset, hogy engedje át a II. helyet, aki ügyvédével vizsgáltatta meg, hogy származik-e számára ebből veszély, s végül beleegyezett a kérés teljesítésébe.⁹⁴ Végül 1868. szeptember másodikán került sor a *cessionális* okmány aláírására.⁹⁵ Utolsó említésére a belgrádi naplóban 1870. augusztus 1-jén bukkantunk. Ekkor jegyzi fel Kállay: „A belga bank féle adósságom után járó félévi kamatot és törlesztést a Bodencreditanstaltnál kifizetem. 209 Napóleon = 1246 frt 75 xr.”⁹⁶ Az összegből ítélve a BCA-val kötött átruházás, bár továbbra is aranyalapú volt, s ki volt téve az ázsioingadozásnak, kedvezőbb feltételeket tartalmazott, mint az eredeti belga kölcsön.

Térjünk ki a *magánhitelezők* között az imént említett bécsi Demelicsre. Ezek az ügyletek is még a naplójegyzetek keletkezése előttre nyúlnak vissza. 1863 végén bukkan elő, hogy Kállayék a Demelicstől kapott 20 000 forintnyi kölcsönt szeretnék prolongáltatni. Ehhez a hitelező hozzá is járul, fél évre hosszabbít.⁹⁷ Valószínűleg a kamat is valamelyest emelkedett, hiszen 1863 októberében még csak 700 forintot tett ki, 1864 áprilisában azonban már

⁸⁸ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 169. (1864. nov. 10.)

⁸⁹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 35. (1865. ápr. 5.; ápr. 7.)

⁹⁰ Az intézet zálogleveleivel szembeni kezdeti idegenkedésről, a versenytársakról lásd Csengery Lóránd: *A Magyar Földhitelintézet története*. H. n., é. n. Gépirat. MOL Z 119. 15. k. 121–122.; *A Magyar Földhitelintézet záloglevelei* „eleinte nem voltak nagyon kelendőek, árfolyamuk (82–85%) alacsonyabb maradt, mint az ONB zálogleveleié”. Mennyei Géza: *A földhitel*. I. k. Történelmi kifejlődése. Budapest, 1940. 260.

⁹¹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 49. (1865. máj. 18.)

⁹² MOL P 344 c/d 31. k. (1868. jún. 1.) 30.

⁹³ MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 30. (1868. jún. 1.) Az Allgemeine Österreichische Bodencredit-Anstalt francia közreműködéssel 1863-ban alakult. Schulte, Fritz: *Die Bodencreditinstitute der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1841 bis 1910*. München–Leipzig, 1912. 97–105.

⁹⁴ MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 71. (1868. júl. 14.); 81. (1868. júl. 24.)

⁹⁵ MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 110. (1868. szept. 2.)

⁹⁶ MOL P 344 c/d 32. k. Belgrádi napló. 124. (1870. aug. 1.)

⁹⁷ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 36.; 52. (1863. dec. 1.; dec. 24.)

750 forintot küldtek Bécsbe.⁹⁸ S bár Demelics a földhitelintézeti papírokat nem akarta elfogadni, a 10 000 forint kölcsön prolongálásához hozzájárult. Ennek jegyében visszaküldte a július 6-án esedékes 150 forint kamatról szóló váltót is.⁹⁹

Közben érdekes, a hitelügyeket keresztező megjegyzést olvashatunk a naplóban:

1864. május 14.

„Levelet kapok Demelics Fedortól, mellyel megkezdí a szláv ügyek felett folytatandó correspondentiánkat.”

majd:

1864. május 19.

„Írtam Demelicsnek, lakása van Bécs, Elisabethstrasse No. 14. 2. em. 10. ajtó.”¹⁰⁰

Csak találgathatjuk, hogy a pénzkölcsönző (akinek soha sincs feljegyezve a keresztnéve) és a szláv ügyek levelezési címmel megadott szakértője vajon egy és ugyanazon személy-e.¹⁰¹ Az azonosság mellett szól, hogy a külügy szolgálatába 1871-ben lépett, bánáti származású Fedor Demelíc [!] korábban magánzóként ténykedett, később pedig történeti művekkel hívta fel magára a figyelmet.¹⁰² A két személy azonosítása mellett szól, hogy 1864 októberében nevezett Demelíc Pestre érkezett és Kéler kíséretében látogatást tett Kállayéknál.

1864. október 21.

„Kéler eljön Demelicsel [sic!], a ki kijelenti, hogy hajlandó a most lefizetett 20 000 fto s a még hátralévő 10 000 fto továbbra is nálunk hagyni csak annyát kell megkérdeznie az évek miatt.”¹⁰³

Szláv ügyekről ugyan ezúttal nem szólnak a naplójegyzetek, annál inkább szerencsésnek érezhetjük magunkat, hogy részleteiben is szemünk elé tárul a kölcsönügylet pénzügyi alkata:

1864. október 26.

„1. Kéler elhossa a Demelics féle 20 000 fto bankutalványokban, s felolvassa a kötelezvényt, mely szól 5450 db aranyról, fizetési terminus 1869. okt. 20. aranyát számítva 5.50 ft., tehát bankóban 30 000 ft. Húszezret megkaptunk, tíz ezerrel pedig még tartozván neki ez épen 30 000 ft tesz. Demelics szavát adta, hogy a kamatokat bankóba veszi fel, valamint ő is adta az egész összeget; csak a devalváció ellen akarván magát az aranyokkal biztosítani.

⁹⁸ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 11.; 99. (1863. okt. 19.; 1864. ápr. 3.) A 750 forint kifizetésekor 600 forintról nyugtát kaptak, 150 forintért pedig visszakapták a váltót.

⁹⁹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 129.; 132. (1864. júl. 4.; júl. 7.)

¹⁰⁰ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 112–113. (1864. máj. 14.; 19.)

¹⁰¹ A genealógiai irodalomban ismert panyovai Demelich [sic!] család 1796-ban kapott címeres levelet. Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. III. 1912. 284–285. A bánáti eredetű familia Fedor nevű tagja (1832–1900) már Budán született és Bécsben halt meg. A Lehmann-féle Wiener Adressbuchban először és egyedülként az 1865-ös kötetben bukkan fel „Demelic von Pancsova [sic!], Fedor, Privat. Elisabethstr. 14.” címen Bd. 5. (1865) 49. Később komoly közös külügyminisztériumi karriert futott be. Életére lásd: Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. V. Budapest, 1943. 503.; Somogyi Éva: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 2006. 221–223. Hálásan köszönöm Fazekas István és Ress Imre Demelíc azonosításához nyújtott hathatós segítségét.

¹⁰² Somogyi: *Hagyomány és átalakulás*, 222.

¹⁰³ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 161.

2. Du. Kéler ismét eljön a kész obligatiót aláírjuk, Mama és én. A kamatokat 900 ft előre kifizetjük, s arról ellennyugtát veszünk. Egyszersmind a betáblázási költségek biztosítására átadunk 288 frtot. Kéler kap 300 ftot.¹⁰⁴

Az ügylet tehát azzal indult, hogy Kállayné visszafizette a korábbi 20 000 forintnyi kölcsönt, amely, mint most kiderült, váltókölcsön volt.¹⁰⁵ Ezúttal öt évre betáblázható kötelezvényre vesznek fel tőle hitelt. Az ügyletben Demeliénél is meghatározó szerepet játszik az anyja (őt kérdezi meg a terminusról), még akkor is, ha Demelié hangsúlyozza, hogy az egész összeget valójában ő adta. S bár az összeget bankutalványban kapták, a kötelezvény az ázszióingadozások elleni biztosítékként napoleon-aranyakra szólt, tehát a szerződésben az akkori aranyárfolyamot rögzítették.¹⁰⁶ A kamat, előre fizetendő, immár 900 forintra emelkedett, s a betáblázási költségek is elég magasnak tűnnek.

Kállay Béni egyébként 1865 végi nagy pénzszükségében újra Demeliéhez fordult. Kéleren keresztül tudakolta, hogy tudna-e neki Demelié még hitelezni. Ő erre azt felelte, hogy van egy 10 000 forintos úrbéri kötvénye, ezt kész „átengedni 3 s több hónapra 8%-ra s a visszafizetést is csak úrbéri papírokban kívánja”. A hitelt Kállay elfogadta, még pedig úgy, hogy a kötvényt eladatta Bécsben, és a kamatok levonása után fennmaradt összeget kérte Pestre küldetni.¹⁰⁷ A tranzakció lebonyolítása pénzügyileg így nézett ki: Kállay aláírt egy 10 000 forintra szóló váltót, amelyben szerepelt, hogy értéke temesvári úrbéri papírokban, a váltó Demelié anyja nevére szólt. S kapott egyúttal 3500 forintot bankutalványban és 2920 forintot készpénzben. Összesen tehát 6420 ft-ot. Ebből Kéler közvetítói díjaként lejött 300 forint, amiből azt is láthatjuk, hogy a tranzakciós költségek nem függttek közvetlenül az ügylet értékétől.¹⁰⁸

Demelié egyébként még a belgrádi évek elején is Kállay komoly hitelezője volt. 1869 elején az imént tárgyalt 30 000 forintnyi, október 20-án lejáró tartozás meghosszabbítását kérte tőle. A feltételek szigorodását jelzi, hogy a bécsi pénzember csak abban az esetben járult hozzá a prolongáláshoz, ha a kamatot 6%-ról 8%-ra emelik.¹⁰⁹ Ez a kamatemelési kísérlet adott lökést ahhoz az elhatározáshoz, hogy Kállayék a frissiben alakult Szolnoki Takarékpénztártól (ahol egyébként is részvényeket jegyeztek) kérjenek kölcsönt. Amennyire az ügyletben szereplő nevek alapján lehet következtetni, végül 50 000 forintot vettek fel, mert a feltételek nem voltak jobbák, mint a fent tárgyalt egyéb adósságok kondíciói, s azt is láthatólag a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól.¹¹⁰ Az így kapott összeget Demelié kifizetésére fordították. Kállay Béni április végi bécsi utazásakor személyesen ajánlotta fel Demeliének a kölcsöntőke lejárat előtti visszaváltását, aki elfogadta ezt.¹¹¹ Még eltartott egy

¹⁰⁴ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 164.

¹⁰⁵ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 160. 1864. okt. 18.

¹⁰⁶ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 164. Demelié Fedor anyját a családfa szerint Damjanovics Erzsébetnek hívták. Lásd: Kempelen: *Magyar nemes családok*, III. 285.

¹⁰⁷ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 126–127. (1865. dec. 14.; dec. 15.)

¹⁰⁸ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 130. (1865. dec. 20.) Aligha kell magyarázni, hogy a bánati származású Demeliének miért is volt temesvári úrbéri kötvénye. Az úrbéri kötvények árfolyamáról lásd: Kovács Edit: *Az úrbéri kármentesítési kötvények tőzsdei árfolyamának alakulása, 1856–1867*. Agrártörténeti Szemle, 13. évf. (1971) 1–2. sz. 77–85.

¹⁰⁹ MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 201. (1869. febr. 21.)

¹¹⁰ MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 223. (1869. ápr. 16.) Az ügyet Kleh István referálta és a biztosítási iratot pedig Hajós bankigazgató írta alá. Uo. (1869. ápr. 20.; ápr. 29.) Hajós József PHET igazgató (1856–1876), Kléh István választmányi tag (1858–1876). Fenyvessy Adolf: *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület ötven éves története 1840–1889*. Budapest, 1890. 309., 312.

¹¹¹ MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 228. (1869. ápr. 29.)

ideig, míg a régi kölcsönt ki-, az újat meg betáblázták, de május közepére sikerült ettől az emelkedő költségű tehertől megszabadulni, visszakapták a kötelezvényeket, s az egész ügylet során még meg is takarítottak 5 000 forintot, ami takarékpénztári betétbe vándorolt.¹¹²

A váltó egyébként a legtermészetesebb módon tartozott Kállay Béni pénzügyi repertoárjába. Az egyes ügyletek tanulmányozása vezette arra, hogy – szerencsénkre – a legapróbb részletekbe menően feljegyezze a tranzakciók fortélyait.

6. táblázat

KÁLLAY BÉNI PESTEN RÖKK SZILÁRDTÓL FELVETT VÁLTÓKÖLCSÖNEI

Dátum	Váltó 1.	Lejárat	Kamat	Váltó 2.	Lejárat	Kamat	Összes
prolongálás	8000	1863. 11. 16.					
1863. 11. 15.	8000	1864. 02. 16.	240				8000
1864. 02. 28.		*		3000	1864. 05. 28.		[8000]
1864. 05. 17.	8000	1864. 08. 16.	240	3000	1864. 08. 28.	90	11 000
1864. 07. 23.	8000	1864. 11. 06.	240	3000	1864. 11. 28.	90	11 000
1864. 11. 16.	8000	1865. 05. 16.	480	visszaváltva			8000
1865. 05. 13.	6000	1865. 11. 13.	360				6000
1865. 11. 08.		*		2000	1866. 05. 08.	122	[8000]
1866	adathiány						
1867	adathiány						
1868. 10. 15.	10 500	1869. 04. 14.	630				10 500
1868. 10. 16.				5000	1869. 04. 15.	300	15 500
1869. 04. 14.	10 500	1869. 10. 14.		5000	1869. 10. 14.		15 500
1869. 09. 09.	10 500	1869. 11. 14.		5000	1869. 11. 14.		15 500
1869. 11. 09.	visszaváltva			5500	1870. 05. 14.		5500
1870. 01. 25.	3000	1871. 07. 25.					
1870. 03. 02.				5500	1870. 07. 25.		8500
1870. 07. 26.	egyesítve			8500	1871. 01. 26.	510	8500
1870. 12. 15.				8500	1871. 06. 15.		8500
1870. 06. 09.				8500	1871. 12. 15.	510	8500
1871. 12. 11.				8500	1872. 05. 11.		8500
1872. 05. 23.				8500	1872. 11. 11.		8500
1872. 11. 11.				8500	1873. 06. 11.		8500
1873. 06. 18.				visszafizetve			0

* nincs feljegyezve, de nyilvánvalóan ekkor is prolongálva

Forrás: MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv; MOL P 344 c/d 31–34. k. Belgrádi napló.

Visszatérő ügyfele Rökknek, akitől már korábban felvett 8000 forintos váltókölcsönét 1863 novemberében 3 hónapra prolongálta. A kamat 12%-os, azaz negyedévre 240 forint volt.¹¹³ A hol megszűkitve, hol kitágítva meghosszabbított kölcsönfolyam eredete itt is a

¹¹² MOL P 344 c/d 31. k. Belgrádi napló. 238. (1869. máj. 19.)

¹¹³ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 25., 140. (1863. nov. 15.; 1864. júl. 23.) Nyilvánvalóan Rökk Szilárdról van szó (1799–1888), aki ezek szerint nemcsak jól menő pesti ügyvéd volt, egyben a PHET választmányi tagja (1852–1876), hanem busás kamatra magánhitelnyújtással (és hitel-szerzéssel) is foglalkozott. *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk. Kenyeres Ágnes. II. k. Budapest,

ködbe vész. Nagy szerencse viszont, hogy a két napló, az 1863–1865-ös pesti és az 1868–1875-ös belgrádi között ismét áthidalhatónak tűnik az értelmezésben a két év hiány.

Ennek a látszólag hosszú távú, de állandóan rövidlejáratú kölcsönök prolongálásából összeszövődő hitelkapcsolatnak is megvoltak a maga ciklusai: először 1864 nyarán–őszén, majd az 1868 októberét követő esztendőben volt intenzív a viszony. Az előző mögött legvalószínűbb módon egy 1864. július 25-től október 2-ig Biarritzba és Spanyolországba tett utazás húzódott meg.¹¹⁴

A másodikra maga a napló szövege utal:

1870. január 25.

„Rökkhöz megyek és tőle felveszek 3000 ftot 12%-ra 6 hónapra, leginkább azért hogy Rabatinsky Marinak adhassak ebből.”¹¹⁵

Ez az időszak ugyanis a Rabatinsky Marie-val, az ünnepelt koloratúrszopránnal öt éven keresztül tartó szenvedélyes viszony utolsó nagy fellobbanása.¹¹⁶ Édesanyja, aki keményen harcolt a világgal és a familiával fia anyagi egzisztenciájának újraalapozásáért, és ebben a szellemben igyekezett őt nevelni, bevonva minden fontos döntés meghozatalába, bizony mód felett kesergett addigi fáradozásai veszélyeztetését látva.¹¹⁷ Természetes tehát, hogy amikor Kállay Béni 1869 novemberében a túri árendából kifizette és visszavette a Rökknek adott 10 500 forintos váltót, első dolga volt, hogy azt elküldje a „Mamának”. S gondoljuk, nemcsak archiválás céljából, hanem megnyugtató is.¹¹⁸ A maradék váltóhitel visszafizetésére pedig végül a Bethlen Vilmával kötött házasság után került sor.

Gyökeresen más a helyzet a váltóhasználatban, amikor a mezőtúri bérlő, Svarcz Lőrinc kér halasztást a Szt. Györgykor esedékes árenda lefizetésére 1864. július 1-jéig. Ilyenkor Kállay hitelez neki. Biztosítékul 4000 forintról szóló váltót állított ki, amelyet egy pesti kereskedő, Svarcz rokona, M. Trebitsch acceptált. Ha július 1-jéig Svarcz a 4000 forintot megfizeti, akkor a váltót Kállay visszaadja, s az összeget a haszonbérre nyugtatványozza. Ugyanakkor Kállay adott Trebitschnek egy elismervényt, melyben kijelentette, hogy az általa elfogadott váltó csak Svarcz tartozásának biztosítására szolgál.¹¹⁹ A dolog egyébként szinte rutinszerűen ismétlődött: Trebitsch 1865. január elején 2000 forintot fizetett ki, amellyel Svarcz Szt. Mihálykor adós maradt. 1865 végén pedig ismét 1300 forintot adott a túri árendás tartozása fejében Kállaynak, hogy visszakapja váltóját.¹²⁰ Hasonló, a bérleti díj halasztásával kap-

1969. 548.; Fenyvessy: *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület*, 313. A korszak uzsoraviszonyaira lásd Szabad György: *A hitelviszonyok*. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. II. k.* Budapest, 1965. 198–205.

¹¹⁴ „Elutaztam Bohus Laczival s Szőgyény Laczival Biarritzba és Spanyolországba, a honnét csak Okt. 2án tértem meg.” MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 141. (1864. júl. 25.)

¹¹⁵ MOL P 344 c/d 32. k. Belgrádi napló. 40. (1870. jan. 25.)

¹¹⁶ Lásd erről Kövér György: *A magánélet titkai és a napló. Nők, szerelem, házasság Kállay Béni életében*. Aetas, 23. évf. (2008) 3. sz. 84–89.

¹¹⁷ Thallóczy Lajos, aki komoly biográfiai gyűjteményt halmozott fel főnöke életének megismeréséhez, csak egy mondatban utal erre a sok fejfájást hozó ifjúkori időszakra: „Ezekben az években azonkívül: Sok olvasmány, nagyon sok színház, társaságba is sokat járt, egy évet ezek közül egészen a társadalmi életnek és mulatságnak (színház R. M.) szentelt anyja elkeseredésére.” OSZK Kt. Fol. Hung. 1689. Thallóczy Lajos: *Kállay Béni*. Ifjúság. 4.

¹¹⁸ MOL P 344 c/d 32. k. Belgrádi napló. 6. (1869. nov. 9.)

¹¹⁹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 102–103. (1864. ápr. 18.) Aztán június végén Trebitsch fizette ki Svarcz helyett a 4000 forintot. Uo.

¹²⁰ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 1. (1865. jan. 3.); 135. (1865. dec. 31.)

csoportos tranzakciót bonyolított le Kállay a kaszaperegi bérlővel, Basch Lipóttal. 1864 végén Kállay személyesen ment el Deutsch Ignáchoz, s mint írja: „...a Basch Lipót által kiállított s általa elfogadott 2000 ftról szóló váltót incassálom, a Januári Kaszaperi árenda fejében.”¹²¹ A bérlők visszatérő siránkozása, rendszeres halasztást kérő leveleik fordított képet mutatnak, mint amit a gazdaságtörténet sugall. A kereskedőtöke nem hitelezőnek, hanem notórius adósnak tűnik fel ebben a közegben.

Kállay azonban nemcsak hitelező, hanem befektető is. 1864 novemberében, amikor Kende Kanut kifizette a farkasaszi birtokért a vételárat, megbízza Kélerrel, hogy vegyen a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál két, a Pesti lóvasútnál pedig négy részvényt.¹²² De 1864 nyarán feljegyezte négy Pannónia malomrészvénye után a felvett 132 forint kamatot is.¹²³ Financiális alkata mindenestre távol áll attól a hagyományos dzsentri-képtől, amelylyel irodalmunk és történetírásunk szereti a 19. századi hanyatlás képét „bearanyozni”. Mielőtt azonban még kivételnek vagy „ellenideáltípusnak” minősítenénk Kállay Bényt, érdemes egy kissé mélyebben belenézni a magánkölcsonök legbelső körébe.

Jelentős szerepet játszottak ugyanis Kállay Béni hitelforgalmában a *baráti–rokoni kölcsönök*. Itt is hol hitelezőként, hol adósként látjuk viszont a naplójegyzetekben. Szőgyényi László barátjának 1864 nyarán egy napra 4500 forintot adott kölcsön.¹²⁴ A szintén az orosi ágból származó rokonától, Kállay Gusztávtól viszont, akire „országosan ösmert bőkezűsége miatt pénzkezelést bízni” nem lehetett, Kéler tanácsára megtagadta a hozzájárulását, hogy eszlári birtokára kölcsönt vehessen fel.¹²⁵

Unokatestvérének, Blaskovits Miklósnak, akivel közösen vitték a mezőtúri bérleti vállalkozást, amikor anyjától azt hallotta, hogy pénzre van szüksége, rögtön segítségére sietett: „Ajánlottam neki 10 000 ft 3 hónapra 5% váltóra, a mit nagy örömmel el is fogadott.”¹²⁶ Azután 1864 nyarán újabb 1800 forintot adott kölcsön 8 napra Blaskovitsnak, amiből az rögvést visszaadott 1180 forintot, hogy abból Kállay Blaskovits Sándor egy váltóját fizesse ki a takarékpénztárnál.¹²⁷ Július elején Blaskovits megadta az 1800 forintot, s ekkor megalapodtak, hogy a még nála levő 6000 forintot prolongálják október 1-jéig.¹²⁸

Aztán amikor 1865 végén Kállay Béni láthatóan súlyos penzzavarba kerül, Blaskovits Miklós viszonzta a korábbi szívességet. Először Kállay Széhartól vesz fel 2000 forintot, amelyre Blaskovits nevére állít ki kötelezvényt. Majd két nap múlva Blaskovits újabb 1000

¹²¹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 188. (1864. dec. 28.)

¹²² MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 175. (1864. nov. 21.) Egyébként megtakarított pénzét ügyfélként is a Kereskedelmi Bankban helyezte el 1864 nyarán: „Beadok 3600 fto a Kereskedelmi bankba.” Uo. 133. (1864. júl. 8.)

¹²³ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 131. (1864. júl. 5.)

¹²⁴ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 128–129. (1864. júl. 2–3.) Barátja másnap megadja az adósságot.

¹²⁵ Kállay Gusztáv pénzügyi mentalitására lásd az unokatestvér jellemzését. SZSZBML IV. B. 154. 4. d. Keresetlevél, Kállay Ákos, Nagykálló, 1852. júl. 4. A hozzájárulás (nyilván egyfajta kezesség) megtagadása: MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 20–21. (1863. nov. 4., 6.)

¹²⁶ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 53. (1863. dec. 25.) A pénzt a takarékpénztárból, nyilván a Pesti Hazaiból vette ki. Uo.

¹²⁷ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 126. (1864. jún. 28.)

¹²⁸ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 132. (1864. júl. 4.) Ekkor Blaskovits lefizette a múlt és jövő 3 hónapra esedékes kamatokat, ami október 1-jéig 180 forintot tett ki. Uo.

forinttal segíti ki, amiről Kállay ezúttal elismervényt ad.¹²⁹ December közepén elszámoltak egymás közt:

1865. december 13.

„Én tartozom neki:

Nov. 22-ről [118. l. 515. sz.] 2000 ft.

Nov. 24-ről [119. l. 520. sz.] 1000 ft.

összesen 3000 ft.

Ő tartozik nekem:

1. Még a túri vállalatból 2000 fttal kb. másfél év óta. Ebből azonban lefizetett már Áprilisban [37. l. 180. sz.] 1000 fttot és így marad 1000 ft.

2. 760 fttal [31. l. 147. sz. b.] 760

3. 1176 fttal [113. l. 501. sz.] 1176

4. kamatok mindezekből 114

Összesen 3050 ft.

És így még ő tartozik 50 fttal, a mit azonnal ki is fizetett.”¹³⁰

Az ideális pénzügyi egyensúly nem tartott sokáig. Kállay Béni még aznap este felvett Blaskovits Miklóstól újabb 1000 forintot, amelyet két nappal később Pestre bejőve adott meg.¹³¹

Hogy mekkora lehetett ekkoriban Kállay Béni pénzínsége, azt nemcsak a már fentebb tárgyalt kölcsönfelvételek kulminálása jelzi, hanem az is, hogy további, sokkal „lágyabb” magánkölcson-forrásokat volt kénytelen felhajtani. Előkerültek a párnahajba rejtett titkos összegek. 1865. december elején rászorult arra, hogy dadájától kérjen kölcsön 70 forintot, s ezúttal feljegyzi naplójában, hogy Zsuzsi dadától „előbb már felvett 350 forintot”.¹³² Szeretett dajkája haláláról egyébként még belgrádi naplójában is megemlékezett.¹³³ Közben, bár ez ismét csak a keményebb üzleti világ feltételrendszere, Strasser nagykereskedőtől két hétre 1000 forintot vett kölcsön, 9%-os váltóra.¹³⁴ Végül kiutazott Nézsára, s elkérte Nina tantétől 9500 forint értékű úrbéri kötvényeit.¹³⁵ Vele kétségtelenül előnyösebb kölcsönszerződést kötött, amikor egy évre adott neki 6%-os kötelezvényt, „hasonlólag úrbéri papírokban fizetendő”.¹³⁶ Ezt a legintimebb hitelkört is racionálisan használta, amennyiben az alacsonyabb kamatozás miatt fordult hozzájuk.

¹²⁹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 118–119. (1865. nov. 22.; nov. 24.)

¹³⁰ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 125–126. (1865. dec. 13.)

¹³¹ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 131. (1865. dec. 22.)

¹³² A korábbi nagyobb kölcsönt hiába keressük az amúgy nagyon akkurátus naplóban, mintha maga elől is titkolta volna. MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 123. (1865. dec. 7.) Ezúttal feljegyzi, hogy egy bizonyos Fabik Juliannától 180 forintot vett kölcsön. Uo.

¹³³ „És így ismét egyel kevesebb azok száma kik engem igazán szerettek... Vele 30 évi hűség és szeretet szállott sírba; illet többé én nem találhatok.” MOL P 344 c/d 31. k. 264. (1869. júl. 20.)

¹³⁴ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 126–127. (1865. dec. 14–15.)

¹³⁵ Anyja nővérei (Fáy Antalné, Edelpacher Mátyásné, Ebergényi Viktorné) közül Kállay Béni családja gyakran megfordult nyaranta Edelpachernénál a nézsai kastélyban. Egy ilyen látogatásról Splény Béla emlékiratainak publikált változata is megemlékezik: *Splény Béla emlékiratai*. S. a. r. Fábri Anna. II. k. Budapest, 1984. 266–268. Edelpacher Marianne lett Blaskovits Miklós (1832–1895), anyja legidősebb fiútestvére, Blaskovits Bertalan fiának felesége. Gócsáné Móró Csilla: *A Blaskovich család útja a felemelkedéstől a műgyűjtésig*. In: uő. (szerk.): Blaskovich [sic!] emlékkönyv. Szentendre, 1993. 36–46.

¹³⁶ MOL P 344 40. cs. E/b. Pesti jegyzőkönyv. 130–131. (1865. dec. 21.) Így sikerül még szilveszter előtt Strassertől visszaváltani 1000 forintos két hetes váltóját. Uo. (1865. dec. 30.) Az Edelpacher-

Kállay Béni tehát, ha csak az 1863–1865 közötti, részletesen dokumentált időszakra koncentrálunk, meglehetősen változó feltételek mellett volt adós és hitelező. Kezdetben úgy tűnik, hogy inkább bővében volt a pénznek, de 1865 végére súlyos hitelínséget élt át. Tulajdoníthatjuk ezt épp a jelzett években kibontakozó, mesterséges pénzsztűkét teremtő, Ignaz Plener-féle deflációs törekvések következményének. 1865 végi súlyos pénzzavarának magyarázatát azonban nem lehet egyszerűen a gazdaságtörténeti trendek világában keresnünk. A Rabatinsky Marie-hoz fűződő intim viszony (és annak finanszírozása) nélkül az egész jelenség érthetetlen lenne. Pedig az igazán komoly teher, a Marie-től 1866. október 16-án született Stephan fia eltartása a két fennmaradt napló közötti hiátus időszakában került be a költségvetésbe.¹³⁷

A két napló vezetése közötti időszakra esik, amikor Kállay Béni és barátja, Szögyény László közösen egy nagy hitelügyi munka megírásába fogtak. Olyan művet szerettek volna letenni az asztalra, amely nemcsak a tudományos követelményeknek tesz eleget, hanem gyakorlati, technikai ismerteket is nyújt, s egyben hozzászólás a kor hazai hitelpolitikai kérdéseire is.¹³⁸ A munka tudomásunk szerint nem készült el, bár a két barát a témához komoly anyagot gyűjtött össze. Érdekes, a korhangulatra és az újabb nemzedékre jellemző mozzanat, hogy amikor először összeültek megbeszélni a készülő művet, Széchenyi hajdani munkáiról „megfeledeztek”.¹³⁹ De az sem véletlen, hogy Kállay fennmaradt jegyzeteiben milyen gondolatok álltak a középpontban: „Helytelen azt hinni, hogy a hitelnek nincs más célja mint a létező vagy meglévő tőkét mozgósítani, mert a hitel csak úgy lehetséges, ha egy már meglévő tőke egy oly másért cseréltetik el, mely akkor nem használható. *A hitel célja időkímélés, nem egyéb tehát előlegnél.*” (Kiemelés az eredetiben.)¹⁴⁰ Ebbe a divatos felfogásba illeszkedtek a személyes hitelről szóló idézetek is: „A személyes hitel nem egyéb, mint a véghezviendő munka leszámítolása. Nincs korlátozva mint a dologi [hitel] a tárgyak értéke által, s egyedül a kölcsönvő becsületességéhez és értelmességéhez van mérve. És ez a legáldásosabb a társadalom számára.”¹⁴¹

Ha Széchenyit annak idején még elsősorban a hitel fedezetének, lejáratának, rendszerbe illeszkedésének kérdései nyugtalanították, akkor a hatvanas évekre Kállay Béninek mind elméleti tájékozódásában, mint hitelezési gyakorlatában a hitelformák közötti rugalmas átjárhatóság lehetett a meghatározó élménye. Kialakulóban volt az új hitelrendszer, amelyben a régi formák és az új intézmények békésen megfértek egymással. Olyan világ volt ez,

nétől felvett kölcsön úgy ért véget a belgrádi napló tanúsága szerint, hogy a nagynéni felmondta azt. MOL P 344 c/d 32. k. Belgrádi napló. 145. (1870. szept. 25.) De az ügylet továbbra is félig-meddig a rokon körben maradt: sógora, Gr. Teleky Gusztáv kínált neki fedezésül 10 000 forintnyi erdélyi úrbéri papírokat. Kállay pedig erről egy kötelezvényt állított ki.

¹³⁷ A keresztségben a Stephan Ladislaus Groman néven anyakönyvezett fiú születéséről, apanázsáról lásd: Kövér: *A magánélet titkai és a napló*, 84–85.

¹³⁸ A munka tervezetéről MOL P 344 Kállay Béni. 1. d. B. Levelek. 293–294. Szögyény Marich László (Csóor, 1867. márc. 7.) Édes Bénim.

¹³⁹ Szögyény Marich: „Széchenyi Hitel- és Stádium-ában, – melyeket multkor elfelejtettünk feljegyezni – böngésztem és találtam bennök sok haszna vehetőt.” Uo. 294v.

¹⁴⁰ MOL P 344 Kállay Béni. 44. cs. É/f. 7. A hitelről. Kivonatok és jegyzetek. 1. Az idézett gondolatmenet Villiamé, N.: *Nouveau traité d'économie politique*. Paris, 1864. című művének 2. kiadásából, a 200–207. oldalról kiírt jegyzetelésből származik.

¹⁴¹ Uo. 3. A tervezett munkából bő évtized múltán jelent meg egy „töredék”: Kállay Béni: *A bankárüzlet és bankügy. Az angol bank alapítása előtt*. Nemzetgazdasági Szemle, 1. évf. (1877) III. füzet. 19–42. Lásd a főszerkesztő jegyzetét: uo. 42.

amelyben magánhitel esetében is lehetőség volt a váltóhitel hosszabb lejáratú kötelezvényhitellé alakítására. Csak a piaci árfolyam gördített akadályt az elé, hogy egyik intézményi hitelezőtől át lehessen vinni a betáblázott követeléseket másik bankintézetbe. A túri árendából befolyt összeg minden további nélkül konvertálható volt a zömmel személyi hitelként használt drága váltóállomány radikális visszafogására. Amikor unokatestvérénél mutatkozó sürgős pénzszükség, könnyedén hitelezhetett neki váltóra 5%-on. S amikor ő került hasonló helyzetbe, az uzsorakölcsönöket igyekezett a nagyon is hagyományos, ám olcsóbb családi kötelezvényekkel helyettesíteni. Akinek rendben volt a *Credituma*, annak konvertálhatónak mutatkozott az egész világ.

GYÖRGY KÖVÉR

Credit Conversions. The Credit Businesses of the Kállay Family in the Middle of the 19th-century

It is through three source groups that the paper examines the changes in credit conditions in the 19th-century. The first of these are data relating to the Kállay family from the so called intabulation books of Szabolcs county from the Reform Period; the second are the partial bonds (*parciális obligációk*) issued in 1847 by the Kállay dynasty, and the third are the diaries of Béni Kállay (who later became minister of finance of Austria-Hungary) written in the 1860s.

If it was the cover, expiration and integration of credit that Széchenyi had been mostly worried about then, by the 1860s, Béni Kállay could experience, both in theoretical inquiry and practice, the flexible transferability of various credit forms. A new credit system was about to emerge in which the old structures and the new institutions coexisted in peace. It was a world in which you could convert a bill credit into a longer term obligation even in the case of private credits. Only market rates could prevent transferring intabulated (mortgage) debts from one institutional creditor to another bank.